

ВИКЛИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Науково-аналітична доповідь

24 лютого 2022 року росія почала повномасштабну військову агресію проти України. Цей день став точкою відліку, коли концепція еволюційного розвитку економіки нашої держави практично втратила сенс. Визначальними чинниками подальшого економічного розвитку більшості регіонів України стали не довготривалі тренди, а революційні зміни, спричинені фактором безпеки. До основних викликів розвитку економічної системи України та її регіонів, які матимуть вплив у середньостроковій та стратегічній перспективі, можна віднести наступні.

1. Різкі просторові та структурні зміни в економіці регіонів України на тлі найглибшої економічної кризи за часи Незалежності

Повномасштабна російська збройна агресія спричинила скорочення економіки України за підсумками 2022 року на 29,1%, що є найвищим темпом падінням економіки від здобуття Україною незалежності у 1991 році. При цьому, якщо попередні кризи більш-менш рівномірно впливали на економіку усієї території України, то зараз падіння є регіонально диференційованим і визначається основним чином наближеністю до лінії фронту (тобто безпековим чинником).

Рис. 1. Динаміка ВВП України, 1993-2022 рр.

У галузевому вимірі найбільшого падіння ВДВ зазнала сфера будівництва (-67,6%). Це стало наслідком зниження ділової активності через суттєве скорочення інвестицій в умовах високої невизначеності, різкого зменшення доходів населення, нестачі вільних коштів у компаній, обмеженості бюджетних ресурсів, а також масштабних руйнувань будівельних об'єктів і споруд. За оцінками Світового банку, найбільших руйнувань зазнали сектори житлового будівництва – 38% від загального збитку української економіки¹. У 2022 році загальна площа житлових і нежитлових будівель на початку будівництва в Україні зменшилась на 51,4% (-9749506 м²), а прийнятих в експлуатацію – на 41,4% (-6779370 м²). Обсяги нового будівництва найбільше скоротились у регіонах бойових дій та сусідніх із ними регіонах. Зокрема, у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській області та у м. Київ зменшення загальних площ будівель на початку будівництва суттєво перевищило середнє значення показника в Україні (-51,4%) і склало від -75,4% до -96% (табл. 1). Найбільше скорочення площ будівель, прийнятих в експлуатацію, також відбулось у регіонах бойових дій і наближених до них: у Дніпропетровській (-62,7%),

¹ Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment, February 2022 – February 2023. World Bank Group. Retrieved from: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

Донецькій (-90,1%), Запорізькій (-78,4%), Сумській (-59,4) і Харківській (-92,0%) областях. Водночас у двох областях (Волинській і Івано-Франківській) збільшилась загальна площа будівель на початку будівництва, а в Полтавській області – будівель, прийнятих в експлуатацію (+11,4%).

Таблиця 1

Зміна загальних площ будівель на початку будівництва і прийнятих в експлуатацію

Регіон	Загальна площа будівель на початок будівництва, м2		Приріст, %	Загальна площа будівель, прийнятих в експлуатацію, м2		Приріст, %
	2021	2022		2021	2022	
Україна	18956564	9207058	-51,4	16382664	9603294	-41,4
Вінницька	421671	268630	-36,3	598700	484039	-19,2
Волинська	313319	499267	59,3	505074	329940	-34,7
Дніпропетровська	975299	219044	-77,5	675701	251916	-62,7
Донецька	194879	к/с	к/с	106370	10523	-90,1
Житомирська	207390	102306	-50,7	280965	144879	-48,4
Закарпатська	366579	233560	-36,3	567572	396548	-30,1
Запорізька	311539	76751	-75,4	152249	32912	-78,4
Івано-Франківська	362954	367167	1,2	614214	567971	-7,5
Київська	3544362	2562805	-27,7	2642368	1873935	-29,1
Кіровоградська	92747	44661	-51,8	112797	84756	-24,9
Луганська	11752	к/с	к/с	17439	х	х
Львівська	2349939	1457127	-38,0	1716612	1085509	-36,8
Миколаївська	159313	6391	-96,0	190747	х	х
Одеська	1850472	380347	-79,4	1315544	804349	-38,9
Полтавська	330094	171378	-48,1	338429	376841	11,4
Рівненська	325110	249670	-23,2	374383	368960	-1,4
Сумська	246665	79586	-67,7	184000	74650	-59,4
Тернопільська	593056	336680	-43,2	623061	233451	-62,5
Харківська	889487	231180	-74,0	829528	66174	-92,0
Херсонська	208463	66758	-68,0	209299	х	х
Хмельницька	806008	445236	-44,8	527193	370565	-29,7
Черкаська	321771	177258	-44,9	282974	155821	-44,9
Чернівецька	337911	123231	-63,5	462084	257602	-44,3
Чернігівська	264667	126497	-52,2	194727	184815	-5,1
м. Київ	3471117	976229	-71,9	2860634	1389098	-51,4

Авторські розрахунки за даними ДССУ

Падіння ВДВ у транспортній сфері склало 44,3%. Водночас, за оцінками Світового банку, збитки цього сектору економіки становлять 35,7 млрд. дол. США. У Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській і Харківській областях пошкоджено 88 залізничних станцій, понад 400 залізничних мостів, 28 мостів у мережі доріг державного значення, 76 мостів на дорогах обласного і селищного значення, а також понад 250 мостів і інших споруд вулично-дорожньої мережі комунальної власності. Сумарно на Донецьку, Луганську, Херсонську і Запорізьку області припадає понад 70% збитків, понесених у транспортній сфері. Значне скорочення діяльності транспорту і, як наслідок, - порушення логістичних потоків стало однією з причин (поряд із різким зниженням кількості споживачів та їх купівельної спроможності) звуження ділової активності у сфері торгівлі, додана вартість якої зменшилась на 30,9%. У 2021 році у регіональній структурі (без м. Київ) ВДВ цього сектора економіки частка найбільш постраждалих внаслідок бойових дій областей (Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Харківської і Херсонської) сумарно становила 32,9%.

У переробній промисловості за підсумками 2022 року падіння ВДВ склало 43,1%. У перший місяць війни в Україні було зруйновано понад 40 промислових підприємств, законсервовано одну атомну електростанцію. Обсяг реалізованої продукції переробної промисловості зменшився на 31,5%, а, зокрема, продукції металургійних виробництв – на 57,9% (табл. 2). Це стало прямим наслідком величезних втрат виробничих потужностей вітчизняної металургії. Так, на повністю зруйновані такі промислові гіганти як ПрАТ

«Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» і ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь» у 2021 році сумарно припадало 19,95% реалізованої металургійної продукції в Україні. Загалом майже 87% продукції металургійних виробництв виготовлялось у Дніпропетровській (35,85%), Донецькій (32,24%) і Запорізькій (18,61%) областях. Відповідно у названих регіонах металургія була основним сегментом промисловості: у 2021 році частка металургійної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у Донецькій області становила 53,20%, у Запорізькій – 39,50%, а у Дніпропетровській – 34,20%. Металургійна промисловість України завжди була зорієнтованою на експорт, і війна майже не змінила цієї ситуації. Так, якщо у 2021 році металургійні підприємства експортували ~70% від загального обсягу реалізованої продукції, то у 2022-му значення цього показника становило 66,5%.

Таблиця 2

Показники динаміки і структури реалізованої промислової продукції України, %

Вид промислової діяльності	Темп приросту, %	Частка у промисловості, %	
		2021	2022
Переробна промисловість	-31,5	61,3	53,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	-11,9	18,9	21,3
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	8,5	0,8	1,1
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	-11,8	3,3	3,7
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	-45,3	2,9	2,0
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	-43,0	2,9	2,1
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-15,3	1,4	1,5
Виробництво гумових і пластмасових виробів	-18,6	1,9	2,0
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	-49,6	3,8	2,4
Металургійне виробництво	-57,9	16,0	8,6
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	-24,0	1,8	1,8
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	-35,2	0,4	0,3
Виробництво електричного устаткування	-31,7	1,1	1,0
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	-47,1	2,0	1,3
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	9,2	0,9	1,3
Виробництво інших транспортних засобів	-10,4	1,3	1,4
Виробництво меблів	-22,1	0,8	0,8
Виробництво іншої продукції	-9,6	0,2	0,2
Ремонт і монтаж машин і устаткування	-36,6	0,9	0,7

Авторські розрахунки за даними ДССУ

У 2022 році приросту обсягу реалізованої продукції досягли лише легка промисловість (+8,5%) і окремі машинобудівні виробництва, зокрема, виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів (+9,2%). Позитивна динаміка цих показників спричинена швидкою переорієнтацією названих секторів промисловості на задоволення військових потреб і виконання відповідних державних замовлень. Порівняно незначне скорочення обсягів виробництва продемонстрували харчова, деревообробна і фармацевтична промисловість, що пояснюється стабільним внутрішнім попитом на їх продукцію та експортною орієнтацією останньої.

Зважаючи на довоєнну територіальну концентрацію промислових підприємств у східних регіонах, можемо говорити, що результатом знищення промислового потенціалу України є деіндустріалізація її східних регіонів.

2. Втрата потенціалу сільських територій внаслідок повномасштабної агресії РФ

Аграрний сектор в умовах повномасштабної війни став одним з тих, що зазнав найвагоміших втрат. За непрямою оцінкою Мінагрополітики України та Київської школи економіки (KSE), здійсненою на основі методології швидкої оцінки пошкоджень від Світового банку і ФАО, загальна сума втрат на 15 вересня 2022 року, завданих аграрному сектору держави внаслідок російської повномасштабної агресії, сягнула 6 626,8 млн дол. США, що становить 23 % від всієї вартості активів в українському сільському господарстві ², в т. ч. за категоріями:

- сільськогосподарська техніка та обладнання – 2885,4 млн дол. США;
- складські приміщення – 1062,5 млн дол. США;
- тваринництво – 362,5 млн дол. США;
- багаторічні культури – 348,7 млн дол. США;
- фактори виробництва (пальне, добрива, ЗЗР) – 95,4 млн дол. США;
- вироблена продукція – 1872 млн дол. США.

В той час як пошкодження відображають знищення матеріальних активів — непрямі втрати аграрного сектору України – 34,25 млрд дол. США враховують недоотриманий дохід від зменшення кількості виробленої продукції та додаткові витрати, які виробники змушені нести через війну ³, зокрема:

- втрати в рослинництві через зниження врожаю у 2022 році – 11,2 млрд дол. США;
- втрати виробництва озимих культур у 2023 році – 3,0 млрд дол. США;
- втрати через зниження виробництва багаторічних культур – 322 млн дол. США;
- втрати тваринництва через зниження обсягів виробництва – 348,7 млн дол. США;
- втрати внаслідок порушення логістики становлять – 18,5 млрд дол. США.
- втрати через здорожчання факторів виробництва – 862 млн дол. США.

В 2023 році прогнозований вал зерна може сягнути 34 млн тонн, що на 37% менше від показника 2022 року і на 60% менше від показника 2021 року ⁴. Через замінування та війну українські аграрії не можуть використати близько 7 млн гектарів сільгоспугідь ⁵.

За даними звіту опублікованому Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), опитування сільськогосподарських підприємств із земельними ділянками до 250 гектарів, яке було проведено серед 1 927 малих виробників продукції рослинництва та тваринництва у 23 областях (включаючи окремі райони Донецької, Харківської, Херсонської та Запорізької областей, що перебувають під контролем уряду України), показало:

- майже восьмивідсоткове зменшення загальної кількості дрібних виробників, з яких один відсоток - це виробники продукції тваринництва, які припинили виробництво невеликих обсягів продукції рослинництва, а інші майже сім відсотків - виробники продукції рослинництва, які повністю припинили своє виробництво;

² Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Другий випуск, 10 листопада, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf>.

³ Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Другий випуск, 10 листопада, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf>.

⁴ Прогноз: у 2023 році посівні площі під зерновими в Україні скоротяться на 45%, а валовий збір - на 60%. Джерело: Український клуб аграрного бізнесу, 16.12.2022 р. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/prognoz_u_2023_rotsi_posivni_ploschi_pid_zernovimi_v_ukraini_skorot_yatsya_na_45_a_valoviy_zbir_na_60.

⁵ Дмитро Соломчук: Посівна кампанія в Україні майже завершена - роботи виконано на 95% доступних площ. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 05 червня 2023 р. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237342.html.

- загальна сума збитків і втрат для сільськогосподарських підприємств, що обробляють до 250 га, оцінюється в 3,85 млрд доларів США в секторах рослинництва і тваринництва;
- приблизно 12% малих сільськогосподарських підприємств повідомили, що частина їхніх земель потенційно забруднена нерозірваними боеприпасами;
- найбільше постраждали прифронтові області, де про це повідомили 32 відсотки респондентів;
- майже 90% малих виробників продукції рослинництва повідомили про зниження доходів, причому понад 70% з них зафіксували значне або різке зниження - понад 25%;
- дрібні виробники продукції тваринництва постраждали меншою мірою, проте понад 60% з них повідомили про зниження доходів, зокрема 46 відсотків - про значне або різке зниження;
- дрібні фермери збільшили свої борги порівняно з аналогічним періодом до війни з 6% у 2021 році до 9% у 2022 році ⁶.

Відновлення агросектору у південних регіонах вже ускладнилося необхідністю розмінування. Імовірно є банкрутство частини сільськогосподарських виробників через неможливість ведення сільськогосподарського виробництва. Можливе наростання тенденцій: виходу суб'єктів сільськогосподарської діяльності з аграрного бізнесу, зміни їх дислокації та спеціалізації через значні економічні втрати; зниження рівня економічної активності та зменшення чисельності населення в сільській місцевості.

Колосальні економічні та екологічні втрати спричиняються терористичними діями Росії на Каховському водосховищі 6 червня 2023 р.

Відтепер, негативні наслідки удару по Каховській ГЕС призведуть до катастрофічних втрат у галузі, і на відновлення підуть роки. Підтоплення та обмеження доступу до води через підлив Каховської ГЕС вкрай негативно вплине на аграрне виробництво на півдні України, особливо зернової та овочевої групи ⁷. Терористичний акт на Каховській ГЕС фактично залишив без джерела води 94% зрошувальних систем в Херсонській, 74% – в Запорізькій та 30% – в Дніпропетровській областях ⁸.

З точки зору масштабу збитків і втрат для вітчизняного сільськогосподарського експорту, який в останні роки забезпечував понад 40% експортної виручки України, витрати на відновлення знищених матеріальних активів і відшкодування втрат суб'єктів аграрного ринку значно перевищують відповідні витрати в країнах, що постраждали від воєнних дій після Другої світової війни. За перші майже два місяці 2022 р., до початку війни, Україна експортувала сільськогосподарських товарів на суму 11,57 млрд грн, що на 71,6% більше, ніж за відповідний період попереднього року, в тому числі зернових — більше на 119,2%, соняшникової олії — на 39%. Блокування морських портів практично унеможливило експорт сільськогосподарської продукції традиційними торговельними шляхами. Неможливість вивезення призначеної на експорт продукції наочно продемонструвала вразливість сировинної експортоорієнтованої моделі сільського господарства країни. Необхідно змінити довоєнну модель аграрної політики, що призвела до формування сировинно експортоорієнтованої моделі з домінуванням агрохолдингів, на модель, спроможну забезпечити сталий розвиток сільського господарства і сільський розвиток. Інвестиції у повоєнне відновлення сільського господарства України мають першочергово направлятися на створення доданої вартості всередині країни, передусім — на розвиток тваринництва, зокрема на забезпечення його

⁶ ФАО оцінила вплив війни на діяльність малих фермерів. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 02 червня 2023 р. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237297.html.

⁷ Підлив Каховської ГЕС: на відновлення агросектору півдня підуть роки. Джерело: Agravery.com. 6 червня 2023 р. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/pidriv-kahovskoi-ges-na-vidnovlennia-agrosetoru-pivdna-pidut-roki>.

⁸ Знищення росіянами Каховської ГЕС завдало значних збитків сільському господарству України. Мінагрополітики, 6 червня 2023 р. URL: <https://minagro.gov.ua/news/znishchennya-rosiyanami-kahovskoyi-ges-zavdalo-znachnih-zbitkiv-silskomu-gospodarstvu-ukrayini>.

кормової бази. Це стане основою збільшення експорту продуктів переробки сільського господарства⁹.

Не менш вагомими є і виклики екологічного характеру для розвитку сільських територій. Земельні ресурси України є значною мірою деградованими, з високим показником розораності порівняно з європейськими країнами, а використання земель не повною мірою відповідає вимогам раціонального природокористування.

Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 відсотків території України, понад 12 відсотків території держави зазнають підтоплення¹⁰. Винятково загрозливою є прогресуюча деградація та спад родючості ґрунтів-основи біосфери і сільськогосподарського виробництва. Щорічні збитки від основних видів ґрунтової деградації становлять близько 40-50 млрд. гривень, у тому числі за рахунок незбалансованих втрат гумусу і поживних речовин - 23-28 млрд. гривень; від недобору продукції та втрат ґрунту через ерозію - 17-22 млрд. гривень. За рівнем кислотності, засоленості, солонцюватості, переущільнення, забруднення частина земельних ресурсів перебуває у передкризовому, а подекуди у кризовому стані з тенденцією до погіршення¹¹.

Особливо слід відзначити порушення екологічно збалансованого співвідношення між сільськогосподарськими угіддями, зменшення території унікальних степових ділянок та інших цінних природних екосистем, надмірну розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій в сільському господарстві, промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства, орієнтацію на досягнення коротко- та середньострокових економічних вигод. В сільській місцевості держави критично низька частка територій природно-заповідного фонду – 6,8 відсотка площі території. У більшості країн Європи площі, зайняті природоохоронними територіями, становлять у середньому 15 відсотків. Європейський зелений курс ставить за мету досягнення частки збережених природних екосистем до 30 відсотків¹².

Внаслідок триваючої війни в Україні довкілля та природні ресурси зазнали значної шкоди, зокрема:

- зафіксовано понад 2 тисячі випадків шкоди довкіллю, розмір завданих збитків перевищує 50 млрд доларів;
- від війни постраждала третина українських лісів;
- 20% природоохоронних територій України також уражені війною;
- під загрозою 35% біорізноманіття Європи, яким володіє Україна;
- Росія окупувала 740 українських родовищ корисних копалин;
- приблизно 30% нашої території забруднено боеприпасами;
- Росія своїми діями сприяє і посилює кліматичну кризу – шкода, нанесена війною клімату, оцінюється у 33 млн тонн додаткових викидів парникових газів в атмосферу¹³.

⁹ Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. Економіка України. 2022. № 5. С. 26—37. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>.

¹⁰ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

¹¹ Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>.

¹² Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>.

¹³ В Офісі Президента відбувся брифінг з питань безпеки для бразильської делегації на чолі з головним радником Президента Бразилії. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 11.05.2023 р. URL: <https://mepr.gov.ua/v-ofisi-prezydenta-vidbuvsya-bryfing-z-pytan-bezpeky-dlya-brazylskoyi-delegatsiyi-na-choli-z-golovnym-radnykom-prezydenta-brazyliyi/>.

Планом заходів з розмінування земель сільськогосподарського призначення в 9 регіонах України – Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Черкаській областях передбачено обстеження та в разі необхідності розмінуванню понад 470 тисяч 854 гектарів сільгоспземель¹⁴. Нині за ініціативи ПРООН в Україні реалізується, зокрема, проект, покликаний залучити світові компанії, що мають передові технології в галузі протимінної діяльності, до розмінування території нашої держави.

Водночас Україні потрібна якомога швидша допомога у мінімізації та ліквідації наслідків підриву Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. За попередніми підрахунками Міндовкілля та Держекоінспекції збитки водним ресурсам завдано на суму 2 млрд грн., яка буде тільки збільшуватиметься¹⁵.

3. Релокація бізнесу під впливом безпекового чинника

Іншим вагомим чинником, який активізував процеси деіндустріалізації східних регіонів стала релокація значної кількості підприємств у більш безпечні західні регіони, або навіть закордон. Релокація і галузева трансформація стали важливими драйверами збереження підприємницького потенціалу регіонів України в умовах війни через адаптацію бізнесу до роботи в нових умовах (зміна ланцюгів поставок, оновлення клієнтської бази тощо, зміна вектору експортно-імпортних операцій у бік ЄС).

За рік війни за урядовою програмою релокації в більш безпечні регіони країни було переміщено 800 підприємств, 623 з яких вже відновили роботу на новому місці. Серед релокованих підприємств переважали металообробні та машинобудівні підприємства, медичні та фармацевтичні компанії, підприємства легкої промисловості та ІТ-галузі. Релокований бізнес також представляють підприємства оптової торгівлі, які переміщують, насамперед, у Західний регіон України свої логістичні центри, зокрема склади з готовою продукцією, а також ІТ-компанії. Останні, зокрема, вже створили потужні кластери у м. Львові та на Закарпатті. Лідером за кількістю релокованих підприємств є Львівська обл. – переміщено майже чверть таких підприємств (24%), де працює понад 3 тис. осіб. Також підприємства релокувались до Закарпатської (14,5%), Чернівецької (9,8%), Івано-Франківської (8,3%), Хмельницької (7,3%), Тернопільської (6,3%) областей. Разом з тим, станом на березень 2023 р. 44 підприємства повернулися на попередні місця роботи у зв'язку з покращенням там безпекової ситуації, зокрема, в Харківську, Чернігівську та Сумську області¹⁶. Релокація в просторовому аспекті дає змогу приймаючим регіонам посилити свій власний ендегенний потенціал на основі активізації виробничої діяльності в менш промислово розвинутих західних регіонах, дозволяє зберегти і локалізувати всередині країни виробничий та трудовий потенціал.

Проблеми, із яким найчастіше зустрічалися підприємства під час релокації, полягали у невідповідності інженерної, транспортної інфраструктури та промислових майданчиків у приймаючих регіонах потребам великих промислових підприємств, а також необхідності підготовки фахівців відповідної кваліфікації на місцях релокації. Релокація підприємств в умовах війни відбувалася також під впливом загроз: порушення внутрішніх та міжрегіональних економічних зв'язків; блокування та порушення логістики постачання та/чи збуту; втрати

¹⁴ Схвалено план гуманітарного розмінування сільгоспземель у 9 регіонах України. Урядовий портал: Міністерство економіки України, 20 березня 2023 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/skhvaleno-plan-humanitarnoho-rozminuvannia-silhospszemel-u-9-rehionakh-ukrainy>.

¹⁵ Підрив Каховської ГЕС загрожує катастрофічними наслідками для всього світу, – Юлія Свириденко. Урядовий портал: Міністерство економіки України, 6.06.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=005652fa-4583-41c1-8291-aa5b2b662986&title=PidrivKakhovskoiGes.1>

¹⁶ Бережна Т. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh>

трудового потенціалу через продовження відпливу людей з країни; відсутності достатньої кількості облаштованих майданчиків для розміщення підприємств; ускладненого одночасного переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами; відсутності або проблемного підключення до необхідних інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств; ускладненої логістики та довготривалого перевезення промислового обладнання у місця релокації; нестачі кваліфікованих спеціалістів для проведення монтажу/демонтажу складного промислового обладнання (в т.ч. іноземного виробництва). При цьому, на бізнес лягав тягар дороговартісних юридично і технічно складних процедур релокації; втрат ресурсів, товарів, основних фондів і витрат в ході релокації. Існували також обмеження мобільності для окремих видів бізнесу через їх територіальну «прив'язку» (насамперед, агробізнес, крупні виробничі та логістичні підприємства).

Проблема невідповідності інженерної, транспортної інфраструктури та промислових майданчиків у приймаючих регіонах потребам великих промислових підприємств ускладнювала процеси ефективної їх релокації. Загрозливою тенденцією для збалансованого просторового розвитку України є зростання частки підприємств, що релокуються за кордон (за оцінками аналітиків Advanter¹⁷ станом на 07.05.2022 р. приблизно 4,4% підприємств здійснюють релокацію повністю або переважно за кордон).

Релокація бізнесу, яка супроводжувалась зміною просторової структури економіки, також характеризувалась міграцією економічного, фінансового, інвестиційного, інноваційного капіталу в напрямку із сходу на захід країни. Зокрема, в умовах війни 2022 р. відбулося скорочення витрат бізнесу на інноваційну діяльність (впровадження технологічно нових та/або технологічно удосконалених продуктів, виробничих процесів) і найбільші темпи спаду були характерні для прифронтових Дніпропетровської та Сумської областей, а також для Житомирської області. Натомість у віддалених від лінії фронту Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях у 2022 р. підприємства частіше нарощували витрати на інновації, ніж скорочували їх¹⁸.

З іншого боку, переміщення великої кількості підприємств у регіони, віддалені від зони бойових дій, супроводжувалися виникненням напруги між релокованими та місцевими компаніями з огляду на різницю у організаційно-поведінкових моделях ведення бізнесу. У наслідок цього мав місце низький рівень інтеграції релокованого бізнесу в місцеву економіку, спостерігалася незначна його співпраця із ОМС. Зокрема, за даними опитування¹⁹ лише кожна третя територіальна громада була поінформована щодо релокації нового бізнесу на її територію.

Найбільші за доходами 1000 українських компаній (забезпечують понад половину загального обсягу доходів усіх підприємств країни) у 2022 році згенерували майже 6 трильйонів гривень (у 2020 році – майже 5 трильйонів гривень). Найбільше з них зареєстровані в Києві, а компанії Волині заробили більше (154,7 млрд грн), ніж найбільші підприємства Донецчини та Харківщини разом. Близько 51,5% від загального обсягу доходів топ-1000 сконцентровано в компаніях з Києва. Окрім столиці із 405 компаніями, ще 26% доходів генерують 259 великих підприємств, які юридично знаходяться в промислових центрах Дніпропетровської, Київської, Львівської та Одеської області. Внаслідок російської агресії частка в загальних доходах традиційних лідерів минулорічних рейтингів – Харківської та Донецької областей суттєво знизилась до 11-12 місця: 1,6 % і 1,3% сукупних доходів відповідно²⁰.

¹⁷ Advanter Group. Дослідження українського бізнесу під час військових дій. URL: https://advanter.ua/?fbclid=IwAR11S9iDa_XaSvMjdNp90ENkTtl7vRpt86fAJJ0pN0o-ZtsY0dGkNdUiHCK

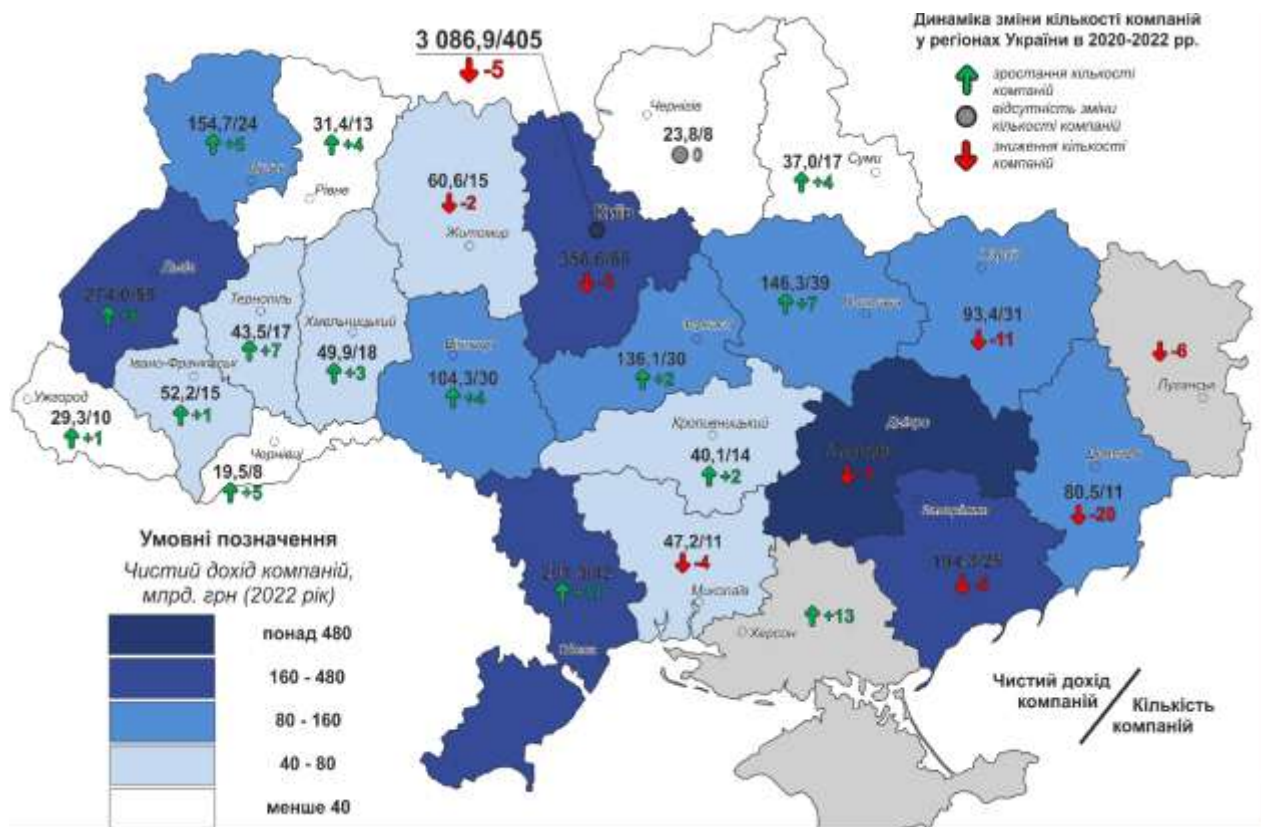
¹⁸ Ангел Є. Інновації під час війни не на часі? Щомісячне опитування підприємств, травень 2023 р. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/NRES_Innovations_Anhel_22.05.2023.pdf

¹⁹ Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою ТГ, ОВА. <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/05-2023.pdf>

²⁰ ТОП-1000 українських компаній, які отримали найбільший дохід у 2022 році. URL: <https://dia.dp.gov.ua/top-1000-ukra%D1%97nskix-kompanij-yaki-otrimali-najbilshij-doxid-u-2022-roci/>

Після 24 лютого зазнала серйозних зрушень і географічна структура розміщення великого бізнесу. Прив'язка ТОП-1000 найбільших діючих компаній до потужних індустріально-фінансових центрів зберігається лише на територіях, віддалених від прифронтової зони, тоді як Харківщина, Донеччина, Луганщина і Херсонщина зазнали великих втрат бізнес-активності через війну (рис.2). Попри катастрофічний вплив війни на великий бізнес Півдня і Сходу, позиції топ компаній з Дніпра, Запоріжжя та Одеси на бізнес-мапі країни лишаються досить стійкими, наскільки це можливо у нинішніх обставинах.

Однак, серед новостворених підприємств, які швидко почали генерувати мільярдні доходи, є багато перереєстрованих фірм. Їхні акціонери схильні реєструвати такі компанії в межах структуризації бізнесу фінансово-промислових груп та реорганізації державних підприємств з ознаками природних монополій. Порівнюючи компанії з топ-1000 минулого та 2020 року, склад першої тисячі оновився на 27%; 271 компанія покинула першу тисячу великого бізнесу в основному через падіння доходів, частково через банкрутства і руйнування.

Таблиця 3

Динаміка діяльності українських компаній з найбільшим доходом за секторами економіки у 2020-2022 рр. (ТОП-1000)

Сектор	Кількість компаній, од (2022)	Чистий дохід, млрд грн		Зміна, +/-	Частка в доходах, ТОП-1000, %		Зміна, +/-
		2020	2022		2020	2022	
Нафтогазовий сектор	146	796,6	1259,2	462,6	15,9	21	5,1
Електроенергетика	105	604,4	1040	435,6	12,1	17,3	5,2
Роздрібна торгівля	53	522,3	499,6	-22,7	10,4	8,3	-2,1
Сільське господарство	102	380,4	486,1	105,7	7,6	8,1	0,5
Харчова промисловість	129	432,1	462	29,9	8,6	7,7	-0,9
Металургія	51	662,8	417,6	-245,2	13,3	7	-6,3
Транспорт і логістика	35	286,7	254,1	-32,6	5,7	4,2	-1,5
Оптова торгівля	59	154,8	247,2	92,4	3,1	4,1	1
Тютюнове виробництво	14	168,9	184,4	15,5	3,4	3,1	-0,3
Фармацевтика	32	177,9	170,3	-7,6	3,6	2,8	-0,8
Хімічна промисловість	53	138	163,6	25,6	2,8	2,7	-0,1
Торгівля автотранспортом	47	160,1	141,1	-19	3,2	2,4	-0,8
Вугільна промисловість	8	28,1	105,4	77,3	0,6	1,8	1,2
Машинобудування	33	71,2	98,9	27,7	1,4	1,6	0,2
Інформаційні технології	23	26,5	79,2	52,7	0,5	1,3	0,8
Телекомунікації	10	62,9	74,4	11,5	1,3	1,2	-0,1
Коксохімічна промисловість	4	29,7	69,3	39,6	0,6	1,2	0,6
Будівництво	24	100,6	58,7	-41,9	2	1	-1
Деревообробка	13	30,1	36,2	6,1	0,6	0,6	0
Фінанси	10	20,3	32,9	12,6	0,4	0,5	0,1
Нерудна промисловість	14	68,7	32,7	-36	1,4	0,5	-0,9
Наукові дослідження	7	17,2	25,1	7,9	0,3	0,4	0,1
Готельно-ресторанний бізнес	5	7,9	17,7	9,8	0,2	0,3	0,1
Охорона здоров'я	6	4,4	11,1	6,7	0,1	0,2	0,1
Водопостачання та утилізація	5	9,7	9,8	0,1	0,2	0,2	0
Легка промисловість	5	1,4	8,1	6,7	0	0,1	0,1
Меблева промисловість	2	5	5,5	0,5	0,1	0,1	0
Архітектура та інжиніринг	3	3,7	5	1,3	0,1	0,1	0
Медіа та кіно	1	5,2	2	-3,2	0,1	0	-0,1
Реклама і маркетинг	1	11,8	1,4	-10,4	0,2	0	-0,2

На тлі адаптації бізнесу до роботи в умовах воєнного часу, очікування суб'єктів господарювання щодо ділової активності на найближчий рік залишаються стримано оптимістичними. За різними оцінками, здійсненими упродовж I півріччя 2023 р., частка бізнесу, який планує розширювати діяльність у наступні два роки, коливалася у межах 28-30%, а частка тих, хто планує звузити діяльність – 5-7%. При цьому, понад 55% суб'єктів господарювання станом на поч. II півріччя 2023 р. не можуть передбачити результативність виробництва у найближчій перспективі.

Загалом у регіональному розрізі швидшу адаптацію та постшокове відновлення стійкості підприємницького середовища продемонстрували регіони Західної України, а також Полтавська область, які станом на поч. 2023 р. вже працювали на повну або майже на повну потужність. Водночас, складною залишалася ситуація у прифронтових Запорізькій та Харківській областях, де лише 10% підприємств працювали на високому рівні завантаження потужностей. Низький рівень завантаження бізнесу спостерігався й у м. Києві (24%), а також Сумській (32%), Черкаській (33%) та Кіровоградській (33%) областях²². Основними чинниками, які перешкоджали відновленню стійкості підприємницького сектору в зазначених

²² Український бізнес під час війни. Нове щомісячне опитування підприємств, квітень 2023. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NRES_April_FINAL_UA.pdf

регіонах були географічне розташування (близькість до лінії фронту), а також логістичні та енергетичні виклики.

4. Втрата експортного потенціалу регіонів України

Втрата економічного потенціалу регіонів, які наближені до лінії фронту або перебували / перебувають під окупацією, відразу відобразилась на експорті України. Національна економіка традиційно є експортно орієнтованою. Однак, за підсумками 2022 року частка експорту товарів і послуг у ВВП України (у фактичних цінах) скоротилась до 35,5% (проти 40,7% у 2021-му). Частка товарного експорту в загальному обсязі вітчизняного експорту стабільно становить ~83%. У 2022 році відбулось зменшення обсягів товарного експорту з України на 35,2%, зокрема, внаслідок кардинального порушення логістики, передусім морської, через блокаду морських портів з боку росії. У 2021 році на морські перевезення припадало 62% від загальної вартості товарів (у доларовому еквіваленті), що експортувалися з України, тоді як на автомобільні – 23%, а на залізничні – 12%.

Серед регіонів найбільших втрат експортного потенціалу зазнала економіка Донецької (-96%), Луганської (-94,8%) і Херсонської (-86,2%) областей (рис. 3а). Водночас усі області західного регіону, окрім Івано-Франківської, продемонстрували нарощення експортної активності, але найбільшого приросту товарного експорту упродовж 2022 року досягли Черкаська і Одеська області²³. Активні бойові дії призвели до зменшення частки Донецької області у регіональній структурі експорту до 0,6% (проти 10,3% у 2021 році).

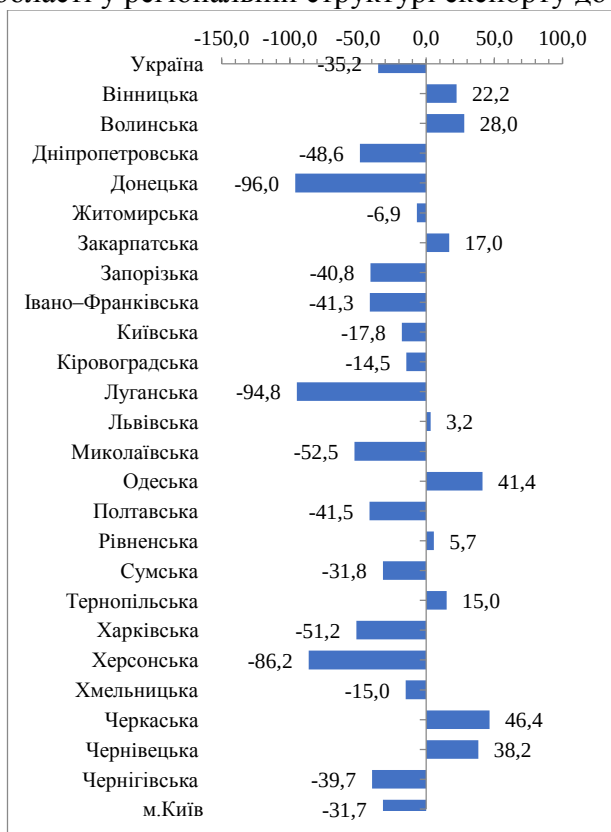

Рис. 3а. Приріст товарного експорту у 2022 році, %
Побудовано за даними ДССУ

Рис. 3б. Приріст товарного імпорту у 2022 році, %

²³ Експорт олії (товарна група III) з Черкаської області зріс у понад 8 разів, а експорт насіння соняшника (товарна група II.12) з портів Одеської області – у понад 24 рази.

До повномасштабної війни економіка Донецької, Запорізької і Миколаївської областей, порівняно з іншими регіонами, була найбільш експортно орієнтованою – частка експорту у їх ВРП перебувала на рівні 60÷70%. Відповідно обсяги втрат експортного потенціалу цих областей тісно корелюють із обсягами втрат, яких зазнає їх економіка.

Упродовж 2022 року товарний імпорт в Україну скоротився на 24,1%. Приріст цього показника продемонстрували лише п'ять регіонів (рис. 2б). 39,8% імпорту припало на м. Київ (проти 42,6% у 2021 році), а ще 23,3% – на три області: Дніпропетровську, Київську і Львівську. Частка останньої у регіональній структурі товарного імпорту (9,7%) стала найвищою після м. Києва. Водночас за часткою у регіональній структурі товарного експорту (6,9%) Львівська область у 2022 році зайняла третє місце після м. Києва (23,7%) і Дніпропетровської області (14,2%).

Зміни у динаміці зовнішньоекономічних операцій України спричинили зниження коефіцієнта покриття товарним експортом імпорту до 80% (проти 93,5% у 2021 році). Проте, сальдо зовнішньої торгівлі товарами було негативним лише у м. Києві і у 7-ми областях.

У вітчизняному товарному експорті загалом домінує продукція промислового виробництва, однак, інтеграція України до глобального ринку завжди мала чітко виражений ресурсний характер. Як наслідок, товарна структура експорту демонструє стійку тенденцію до погіршення, що проявляється у зменшенні у ній часток високотехнологічної продукції машинобудування і хімічної промисловості, а натомість – зростанні питомої ваги продукції АПК із низькою доданою вартістю. За підсумками 2022 року у товарній структурі вітчизняного експорту відбулись відчутні негативні зміни, спричинені військовими діями на значній території України. Найбільшого скорочення (-9,89 в.п.) зазнала частка продукції металургійної промисловості (товарна група XV), обсяги експорту якої впали на 62,5% (рис. 3). Також суттєво зменшились обсяги експорту продукції хімічної промисловості (-54,3%) і мінеральних продуктів (-48,6%). Водночас обсяги експорту продуктів рослинного походження скоротились лише на 13,3%, а жирів та олій – на 15,5%. Наслідком описаної динаміки стало збільшення у товарній структурі експорту часток II і III товарних груп, відповідно, на 7,7 в.п. і 3,14 в.п.

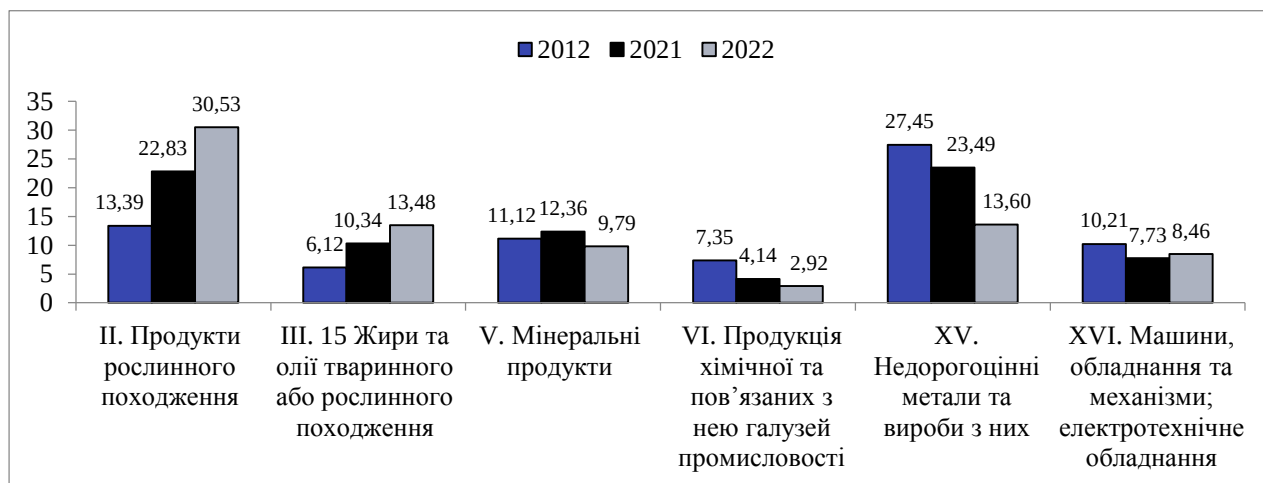

Рис. 3. Структура товарного експорту України (за основними товарними групами), %
Побудовано за даними ДССУ

Експортна спеціалізація регіонів України упродовж 2022 року зазнала певних (але не суттєвих) трансформацій. Так, кількість областей, у структурі товарного експорту яких частка продуктів рослинного походження (товарна група II) перевищила 10%, за аналізований рік збільшилась з 14-ти до 17-ти (табл. 4). Зокрема, зернові культури (товарна група II.10) домінували в експорті Вінницької (22,3%), Луганської (57,3%), Миколаївської (47,9%), Одеської (34,0%), Сумської (31,0%), Харківської (22,2%), Хмельницької (33,7%), Черкаської (34,9%) і Чернігівської (49,6%) областей. Водночас м'ясо та їстівні субпродукти (товарна

група I.02) були провідною експортною позицією лише у Київській області з часткою 26,2%, а жири та олії тваринного або рослинного походження (товарна група III.15) – у Кіровоградській (40,1%).

Таблиця 4

Експортна спеціалізація регіонів України

Товарна група*	2021	2022
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	Київська	Київська
II. Продукти рослинного походження	Вінницька, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
III.15. Жири та олії тваринного або рослинного походження	Вінницька, Київська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська	Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська, Черкаська
IV. Готові харчові продукти	Кіровоградська, Херсонська	Херсонська
V. Мінеральні продукти	Дніпропетровська, Полтавська	Дніпропетровська, Львівська, Полтавська
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	Івано-Франківська, Миколаївська	Рівненська
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	Івано-Франківська	Івано-Франківська
IX. Деревина і вироби з деревини	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	Луганська	-
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Херсонська	Дніпропетровська, Запорізька
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Чернівецька	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька
XX. Різні промислові товари	Волинська, Львівська, Чернівецька	Львівська

*У таблиці представлено товарні групи, частка яких у структурі експорту регіонів перевищувала 10%

У 2022 році у структурі товарного експорту Донецької області 55,9% припало на палива мінеральні, нафту і продукти її перегонки (товарна група V.27), тоді як у 2021-му у цій структурі 84,0% займали чорні метали (товарна група XV.72). Останні залишились доміантними експортними позиціями Дніпропетровської (34,7%) і Запорізької (73,7%) областей. Деревина і вироби з деревини (товарна група IX.44) переважали в експорті Волинської (25,6%), Житомирської (21,3%), Івано-Франківської (18,6%), Рівненської (27,4%) і Чернівецької (20,3%) областей. Про загалом низький технологічний рівень українського експорту свідчить той факт, що продукція хімічної промисловості (товарні групи VI і VII) не домінує в товарній структурі жодного регіону, а продукція машинобудування, зокрема, електричні машини (товарна група XVI.85), яка була ключовою в експорті Закарпатської (46,6%) і Львівської (17,0%) областей, виготовляється з давальницької сировини.

Підсумовуючи, можна констатувати, що ключові тенденції у формуванні та розвитку експортного потенціалу України, окрім географічної переорієнтації експорту товарів у європейському напрямі (частка країн ЄС у структурі вітчизняного експорту упродовж 2022 року зросла в 1,6 разу – до 63% проти 39,4% у 2021-му), є переважно негативними і, водночас, взаємозалежними, а саме: зменшення частки високотехнологічної продукції у структурі товарного експорту при поглибленні сировинної орієнтації останнього; витіснення

вітчизняних товаровиробників із традиційних сегментів ринку унаслідок втрати ними конкурентних переваг; незначна ймовірність зайняти нові ринкові сегменти із продукцією низькотехнологічних сегментів промисловості; залежність від циклічних коливань та зовнішніх чинників, що мають не лише економічне, а й геополітичне походження; надмірна енерго- і ресурсоемність внутрішнього виробництва та його залежність від високотехнологічного імпорту

5. Дестабілізація ринків праці

З огляду на сильне суспільно-політичне потрясіння, зумовлене війною росії проти України, значних змін зазнають усі сфери, сектори і галузі регіональних економік, особливо ринок праці та сфера зайнятості. Повномасштабна війна призвела до істотної дестабілізації регіональних ринків праці, зокрема критичного загострення диспропорцій і дисбалансів передусім в частині невідповідності обсягів і структури попиту та пропозиції праці. Екзистенційними викликами для регіональних ринків праці України в умовах війни стали:

- *значні обсяги зовнішньої міграції населення* (умовних біженців), що призвели до «вимивання» трудових ресурсів, погіршення інтелектуально-кадрового капіталу підприємств та обумовили проблеми дефіциту фахівців низки професій на регіональних ринках праці. Російське вторгнення в Україну спричинило кризу масового переміщення людей, зокрема за кордон, яка за своїми масштабами і динамікою стала безпрецедентною. За офіційними даними²⁴, з початку активної фази воєнної агресії кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб, а негативне сальдо міграції в 2022 р. становило понад 9,43 млн осіб, тимчасовий захист в інших країнах отримали біля 4,8 млн українців²⁵. 51,5 % опитаних українців, які виїжджали за кордон через війну були жителями східних і південних областей України, 45 % – центральних областей (зокрема 31 % – з м. Києва та Київської області), лише 4 % – зі західних областей²⁶. Зі Запорізької області за кордон виїхала майже чверть усього населення регіону (24 %), з м. Києва – 20 % населення, з Київської області – 19 %, з Харківської – 17 %, з Дніпропетровської та Миколаївської областей – по 16 %²⁷.

Різке зменшення населення, а, відтак, і робочої сили, призвело до кадрового дефіциту, притаманного всім регіонам України. Для західних областей, де чисельність населення збільшилась за рахунок ВПО, дефіцит робітничих професій був лише частково компенсований, з одного боку, через диспропорції, а з іншого, – непрямий вплив мобілізації. Дефіцит робочої сили, особливо висококваліфікованої, спричинив формування структурних дисбалансів на ринках праці. Найбільша кадрова потреба спостерігалася у переробній промисловості (27,5% всіх вакансій), торговельній галузі (13,0%) та на транспорті (9,7%)²⁸;

- *масштабні внутрішні переміщення населення*, які обумовили критичні навантаження на внутрішній ринок праці, соціальну інфраструктуру у західних та центральних областях, зменшення пропозиції праці, втрату спеціалізованих фахівців у прифронтових регіонах. Регіональний розподіл ВПО з часом війни дещо трансформувався: в перші місяці 2022 року більшість втікачів приймали західні регіони України, зокрема Львівська й Закарпатська; у 2023 році спостерігається новий тренд, коли ВПО інтегруються в тих регіонах, де кращі можливості зайнятості. На початок 2023 р. лише 16,1 % від загальної чисельності ВПО

²⁴ Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

²⁵ Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

²⁶ Більше половини українців, що їдуть за кордон – зі Сходу та Півдня. Опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/5/248106/>

²⁷ Наскільки масштабною буде демографічна криза в Україні і як повернути біженців. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109074/yakym-ye-masshtab-majbutnoyi-demohrafichnoyi-kryzy-v-ukrayini/>

²⁸ У яких галузях на Львівщині найбільший дефіцит кадрів і скільки платять. URL: <https://dailyviv.com/news/ekonomika/u-yakyykh-haluzyakh-na-lvivshchyni-naibilshyi-defitsyt-kadriv-i-skilky-platyat-106873>

перебували у Західному регіоні, тоді як 36,7 % у Східному, 17,3 % у Центральному, 11,3 % у Північному, 9,3 % у Південному регіонах та 9,3 % у м. Києві).

У регіональному аспекті найбільші частки безробітних ВПО (8-12%) в загальній кількості зареєстрованих безробітних у 2022 р. були в Дніпропетровській, Полтавській областях і м. Києві (з найбільшими абсолютними значеннями), а також у Донецькій, Львівській, Чернівецькій, Хмельницькій, Закарпатській і Запорізькій областях. Натомість найменший відсоток безробітних ВПО був зафіксований в Херсонській, Луганській, Сумській, Миколаївській і Чернігівській областях. Водночас, найвищий рівень безробіття серед осіб з інвалідністю у 2022 р. (7-12%) був зафіксований у Хмельницькій, Львівській, Житомирській і Черкаській областях, найнижчий – у Харківській, Дніпропетровській, Миколаївській областях. Однак в абсолютному вимірі найбільше скорочення кількості таких безробітних спостерігалось у Львівській і Донецькій областях. Найсуттєвіше скорочення кількості безробітних ветеранів було зафіксовано у Львівській, Вінницькій, Луганській і Запорізькій областях. Найбільші частки зареєстрованих безробітних ветеранів у 2022 р. (2-4%) були зафіксовані в Луганській, Житомирській, Вінницькій областях, тоді як найменші частки – у Дніпропетровській, Закарпатській, Одеській, Харківській областях;

- *поглиблення проблеми депопуляції населення*, а відтак – погіршення працересурсного потенціалу. Попри відсутність «твердої» статистики, можна з впевненістю стверджувати про наявність тривалої демографічної кризи в регіонах України, посиленої війною. На 1 лютого 2022 р. Державна служба статистики України оцінювала чисельність наявного населення в країні приблизно у 41,1 млн осіб (без урахування тимчасово окупованої території АРК)²⁹.

Примітно, що до 2022 р. процеси депопуляції були характерні практично для всіх регіонів, а особливо для прикордонних територій. Серед останніх варто виокремити Львівську область, де середньорічні темпи скорочення населення за останні 5 років довоєнного періоду становили 0,8 % (приблизно 12 тис. осіб в рік). У цьому регіоні темпи депопуляції дещо вищі через високу міграційну активність (переважно до Польщі) і нижчий, порівняно з іншими західними областями, рівень природного приросту населення. Так, коефіцієнти народжуваності і смертності у Львівській області у 2021 р. становили 8 ‰ і 16 ‰, тоді як у сусідніх Волинській та Закарпатській областях – по 10 ‰ і 15 ‰. В Україні ж на 70 народжень у 2021 році припадало 190 смертей. Цілком очевидно, що компенсувати втрати тільки за рахунок природного чинника (підвищення народжуваності та зменшення смертності) – не можливо. Крім того, в регіонах України відносно старе населення і об'єктивно помирає більше.

Загалом процеси депопуляції (як з природних причин, так і через міграцію) вкрай негативно впливають на розвиток регіональних ринків праці, оскільки спричиняють: погіршення соціально-демографічної структури та скорочення частки економічно активного населення у регіонах (на початок повномасштабної війни найменша частка спостерігалась у Волинській області – 55,5 % усього населення у віці 15-70 років, а найбільша – у м. Києві (66,3 %)); зниження рівня зайнятості населення областей, який становив від 48,5 % до 61,6 % (у Волинській області та м. Києві відповідно); появу дисфункцій і дисбалансів на регіональних ринках праці, підсилених міграцією та зниженням економічної активності; зменшення соціальної захищеності та водночас збільшення соціальної вразливості у регіонах як наслідок неефективності ринку праці та значної тінізації зайнятості, що позбавляє зайнятих в таких умовах легальної оплати праці, якісних соціальних гарантій і страхового стажу (найвищий рівень неформальної зайнятості спостерігався у Рівненській та Чернівецькій областях – по 44,8 %, найнижчий – у Київській області (6,8 %));

- *скорочення зайнятості та кількості робочих місць через припинення діяльності підприємств, звуження виробничих потужностей та релокацію бізнесу*. Дестабілізаційні процеси торкнулися практично всіх галузей та регіонів. Вже на початку війни (станом на 11-13.03.2022 р.) в Україні повністю припинили діяльність 54 % підприємств, 25 % – майже

²⁹ Чисельність населення по регіонах (за оцінкою) на 1 лютого 2022 року та середня чисельність у січні 2022 року. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/kn/kn_0122_ue.xls.

зупинили свою діяльність, 21 % – провели релокацію (2 % – повністю, 12 % – частково, 7 % – у процесі), 31 % – не встигли її провести³⁰. Скорочення зайнятості стало найбільш значущою зміною на регіональних ринках праці України. Пік скорочення припав на другий квартал 2022 р. і становив 18 % до попереднього кварталу. Більшість таких підприємств знаходилася на територіях, які були окуповані в перші місяці війни: у Луганській області скорочення кількості небюджетних підприємств у другому кварталі 2022 р. становило 77 %, Донецькій – 56 %, Херсонській – 51 %, Харківській – 39 %, Запорізькій – 30 %, Миколаївській – 28 %, Київській – 15 %, Чернігівській – 14 %, Сумській – 12 %. Загалом за підсумками 2022 р. кількість небюджетних підприємств у регіонах України скоротилася на 21,3 %, що призвело до зменшення чисельності працюючих на небюджетних підприємствах на 15 % або на 6,65 млн осіб та чисельності працюючих за наймом у фізичних осіб – підприємців – на 28 % або на 604 тис. осіб. Більша частина скорочень (23 %) припала на Луганську (де кількість працюючих на небюджетних підприємствах зменшилася на 83 %), Донецьку (на 60 %), Запорізьку (на 38 %) та Херсонську (на 80 %) області³¹.

При тому, на підприємствах, які не припинили свою діяльність, у 2022 р. було скорочено ще біля 5 % персоналу та ця проблема стала характерною для превалюючої більшості регіонів країни, зокрема за підсумками 2022 р. було відсутнє або незначне (до 1 %) скорочення чисельності зайнятих на працюючих підприємствах лише у Полтавській, Хмельницькій, Волинській, Івано-Франківській та Тернопільській областях. У галузевому аспекті найбільше скорочення персоналу працюючих підприємств припадало на будівництво і сектор нерухомості (до 18 %) та добувну промисловість і сектор надання послуг (до 8 %)³².

У територіальному аспекті суттєвих деструктивних змін зазнала економіка східних областей України (зруйновано найбільші сталеливарні заводи у Маріуполі, Авдіївський коксохімічний завод, об'єднання «Азот» у Северодонецьку та інші підприємства), тоді як наслідки війни на заході України значно менші. Водночас серед різних секторів і галузей реальної економіки найбільшого удару зазнала промисловість. Наприклад, російські ракети зруйнували всі основні нафтопереробні заводи, і, навпаки, ІТ-галузь залишилась практично неушкодженою: кількість вакантних місць там така ж, як і до війни. Такий нерівномірний вплив збільшив територіально-галузеві дисбаланси в Україні та посилив ще довоєнні структурні диспропорції на ринках праці.

На тимчасово окупованих територіях та у прифронтових регіонах скорочення робочих місць відбулося головню з причин руйнування/пошкодження, релокації підприємств. Тоді як ця проблема стала характерною й для суб'єктів господарювання центральних і західних областей України через труднощі транспортування і збуту продукції (особливо південних регіонів у підсумку блокування портів та західних областей через посилення навантаження на кордонах), інфляційні процеси та проблеми з фінансуванням, погіршення інфраструктури (у т. ч. транспортної і логістичної), перебої з енергетикою, ПММ, зниження купівельної спроможності та зменшення чисельності населення і звуження у підсумку цих процесів внутрішнього ринку. Тенденції, що вже намітилися та очікуються, обумовлюють подальше зниження рівня ділової активності в країні, а, відтак, призведуть до скорочення робочих місць, посилення праценадлишкової кон'юнктури ринку праці як на територіях, дотичних до воєнних дій, так і в регіонах, що на сьогодні перебувають у відносному тилу, адже знижується купівельна спроможність населення і суб'єктів господарювання, що призводить до втрати замовлень (головного проблемного аспекту в організації виробництва та бізнесу (ця проблема вже зараз актуальна для 50 % вітчизняних суб'єктів господарювання)). Однак, іншою суттєвою перешкодою все активніше стає нестача потрібного за професійно-кваліфікаційним

³⁰ Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/03/20/684363/>

³¹ Ринок праці України 2022-2023: стан, тенденції та перспективи. К. : Державна служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, Міністерство освіти і науки України, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнародної солідарності (Solidarity Fund PL), 2023. 170 с.

³² Там само.

рівнем персоналу (17 % представників вітчизняного бізнесу бракує працівників, а 15 % визначають провідною потребу в збереженні ключових співробітників)³³;

- *зростання прекаризації на ринку праці*. В умовах війни загострилися проблеми прекаризації праці, пов'язані з двома ключовими аспектами – зростанням вразливості і незахищеності працівників на ринку праці та забезпеченням зайнятості уразливих груп населення (осіб з інвалідністю, ВПО, ветеранів війни). Інвалідність в Україні мають 2,7 млн цивільних осіб і майже 500 тис. учасників бойових дій³⁴, причому чисельність останніх стрімко збільшується. Зайнятість цієї групи населення значно варіюється в регіональному зрізі. Станом на лютий 2023 р. найбільш значними залишаються частки осіб з інвалідністю в загальній кількості зайнятих на підприємствах у Чернігівській, Черкаській і Житомирській областях (10-11 %), тоді як у прифронтових регіонах (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Кіровоградська області) рівень зайнятості цієї категорії населення найнижчий – від 4 до 6 %³⁵. Це пов'язано з тим, що на сході та півдні України (через близькість бойових дій) загальна кількість вакансій відчутно скоротилася. Так само суттєво зменшилися можливості фінансування створення робочих місць для осіб з інвалідністю.

Забезпечення зайнятості ветеранів війни також є важливим завданням адаптації українського ринку праці до сучасних і майбутніх викликів. Зокрема, ветерани й учасники війни націлені на отримання роботи. Найбільші частки зайнятих ветеранів у загальній кількості працівників підприємств зафіксовані у Миколаївській (3,5 %), Сумській і Волинській (по 3,3 %), Харківській і Запорізькій областях (у межах 3,2 %). Найменшим залишається відсоток працюючих ветеранів на території Чернівецької, Одеської областей та м. Києва (1,1%). Це свідчить про серйозні ризики, з якими можуть стикнутися під час пошуку роботи представники цієї соціальної групи у перспективі³⁶;

- *розвиток галузево-структурних дисбалансів та посилення кадрових проблем на ринках праці регіонів*. Ключовими викликами для регіонів у короткостроковому періоді є перш за все посилення дисбалансів на регіональних ринках праці через скорочення робочих місць, зростання безробіття, загострення соціальної вразливості, зниження безпеки праці і захищеності зайнятості, звуження трудового потенціалу у підсумку втрати людських ресурсів. Західні, зокрема прикордонні, області України завжди вирізнялися вищою інтенсивністю міграційних процесів, що є одним із вирішальних факторів формування згаданих дисбалансів. Значний розрив спостерігається у забезпеченні робітничими кадрами. Потреби на регіональних ринках праці не відповідають наявній пропозиції робочої сили. Для прикладу, у Львівській області на сьогодні зафіксовано майже 290 вакансій швачки (кравця, закрійника)³⁷. При тому що у регіоні функціонує 10 освітніх закладів (з них 2 у Львові), які готують таких фахівців. Причина полягає у зовнішній трудовій міграції до країн ЄС, де пропонується вищий рівень заробітної плати, додатковий соціальний пакет, кращі умови праці та інші переваги.

Стан ринку праці України та її регіонів підтверджує ознаки стагнації зайнятості та нестачі робочих місць. Гарантування гідної праці є можливим за рахунок співставлення векторів економічного розвитку (з урахуванням інноваційної складової) та розвитку ринку праці задля створення робочих місць у конкурентоздатних інвестиційно спроможних секторах економіки. І це все на тлі трансформації параметрів регіональних ринків праці у довоєнний та

³³ Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною : Аналітичний звіт Gradus Research Company. URL : https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf.

³⁴ Абдулліна М. Адаптація робочих місць для людей з інвалідністю // Економічна правда, 6 березня 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697696/>

³⁵ Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. Звіт / ДСЗ України, Федерація роботодавців України, МОН України, ЄБРР, Фонд міжнародної солідарності, 2023, 170 с.

³⁶ Друге анонімне онлайн-опитування серед ветеранів та діючих військовослужбовців «Портрет ветерана. Блок «Потреби ветеранів» (6-12 лютого 2023 р.) / Міністерство у справах ветеранів України, Український ветеранський фонд. URL: <https://veteranfund.com.ua/doc/6-12-02-23.pdf>

³⁷ Назвали ТОП-10 найбільш затребуваних вакансій на Львівщині. *Львівський портал*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/nazvaly-top-10-najbilsh-zatrebuyanykh-vakansii-na-lvivshchyni>.

післявоєнний періоди (дані офіційної вітчизняної статистики), зокрема у 2020-2023 рр., які засвідчують існування парадоксальних процесів до зниження обсягів офіційного безробіття (чисельність зареєстрованих безробітних, безробітних, працевлаштованих центрами зайнятості протягом одного місяця, безробітних, які проходили навчання чи профпідготовку) в регіонах країни. Однак, реальна ситуація протилежна та рівень безробіття зростає, коли причини низького рівня зареєстрованого безробіття в регіонах України під час війни пов'язані з такими чинниками: (1) вимушена міграція населення з країни; (2) уникання чоловіками звернень до Державної служби зайнятості України у зв'язку з вимогою надання документів із військкомату для реєстрації безробіття; (3) скорочення терміну виплат допомоги по безробіттю до 90 днів на період воєнного стану, що демотивує реєстрацію безробітними свого статусу (за даними Державної служби зайнятості України станом на січень 2023 р. допомогу отримували 110,9 тис. осіб, що на 77 % менше порівняно зі січнем 2021 р.³⁸); (4) тіньова зайнятість як альтернативна соціальна гарантія (за останні кілька років до війни частка неформально зайнятих у вітчизняній економіці коливалась від 19 до 20 %, однак з 2022 р. цей показник суттєво зріс). Таким чином, зниження рівня офіційного безробіття не є свідченням покращення ситуації на ринках праці регіонів України, адже кількість вакансій скоротилася удвічі порівняно із довоєнним періодом, а, скоріше, ілюструє складні умови, в яких перебуває суспільство.

Протягом 2022 р. значна частина роботодавців призупинила навчання працівників, а 42 % підприємств скоротила витрати на ці цілі й не забезпечували навчання в будь-якій формі, що є свідченням поступового наростання проблеми зниження рівня кваліфікації персоналу українських підприємств. Найменша частка підприємств, які забезпечували навчання персоналу, припадала на сектор інших послуг (5 %), нерухомість (19 %), мистецтво (20 %), торгівлю (23 %) та будівництво (24 %). У регіональному аспекті найбільша частка підприємств, що забезпечували навчання працівників протягом 2022 р., знаходилися у Закарпатській (60 %) і Полтавській (60 %) областях, а найменша – у Запорізькій (12 %), Одеській (28 %) і Чернівецькій (28 %) областях³⁹.

- *погіршення кадрового потенціалу суб'єктів господарювання.* На тлі загальних потрясінь, спричинених воєнними діями, відбувається звуження трудових ресурсів потенціалу країни та регіонів, послаблюється конкурентоспроможність робочої сили через погіршення її якісних параметрів. Частково це пов'язано з якістю підготовки кадрів та ступенем взаємодії системи освіти з ринком праці. Страждає як кваліфікація потенційної робочої сили, так і затребуваність фахівців (через недостатню гнучкість і мобільність закладів освіти, дефіцит діалогу з роботодавцями, недостатність практичної підготовки майбутніх кадрів – «теоретизованість» навчання). Тому ситуація часто виглядає таким чином: існує багато закладів освіти (серед них дуже багато дрібних вузькопрофільних), які безперервно набирають абітурієнтів, ті, своєю чергою, після закінчення навчання не мають роботи за фахом (особливо це стосується випускників закладів вищої освіти (ЗВО)), бо місцевий ринок переповнений випускниками попередніх років. У результаті склалася тенденція декваліфікації кадрів або так званий «професійний дауншифтинг», коли 34% випускників ЗВО зайняті не лише не за фахом, а тими видами діяльності, які не потребують вищої освіти. У випадку випускників ЗПТО частка зайнятих за іншою спеціальністю – в межах 20 %.

Ще однією проблемою якості підготовки кадрів є практика слідування трендам і відкривання багатьма закладами освіти популярних спеціальностей, абсолютно не властивих їх профілю і освітнім можливостям. Наприклад, підготовка економістів у медичному закладі освіти. На виході – неконкурентоспроможна робоча сила, котра поповнює лави безробітних, розбалансовуючи ринок, або стає міграційним ресурсом для інших країн. Тому тут важливими

³⁸ Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості (станом на січень). Державна служба зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

³⁹ Ринок праці України 2022-2023: стан, тенденції та перспективи. К. : Державна служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, Міністерство освіти і науки України, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнародної солідарності (Solidarity Fund PL), 2023. 170 с.

є система моніторингу і контролю якості освіти, оптимізація мережі закладів освіти та налагодження діалогу системи освіти із роботодавцями для вивчення їх потреб та запитів;

- *нові системні виклики – наслідки дестабілізації регіональних соціально-економічних систем.* Головно йдеться про такі тенденції, як еміграція вузькоспеціалізованих та висококваліфікованих фахівців, мізків та інтелектуального капіталу, а також зовнішня міграція бізнесу, підприємницького капіталу, ноу-хау, інновацій, об'єктів інтелектуальної власності і т. п.

Тренд явної чи прихованої міграції бізнесу за кордон був характерним для регіонів України ще до повномасштабної війни. Наприклад, у 2021 р. більша частина іноземного бізнесу у Польщі велася українськими підприємствами⁴⁰; на кінець січня 2022 р. у Польщі діяло 21,8 тис. компаній з українським капіталом, що у 2,5 рази більше, ніж німецьких підприємств, та у 5 разів, ніж нідерландських, чому також сприяла політика урядів окремих країн ЄС щодо підтримки українських промислових підприємств і створення нових робочих місць на окремих територіях. За січень-лютий 2022 р. до Польщі було релоковано 100 українських підприємств⁴¹, а за даними Міністерства економіки України, 5 % бізнесу⁴² мігрувало за кордон від початку війни і ця тенденція продовжується. Переважно це підприємства креативної індустрії, IT-сфери, легкої промисловості. Позаяк, ці процеси також супроводжуються вибуттям висококваліфікованих фахівців, у т. ч. підприємств стратегічних галузей економіки, з унікальними ресурсами, технологічним та інноваційним потенціалом, що в перспективі матиме негативні наслідки для регіональних економік.

Таким чином, ключовими викликами для регіонів України у короткостроковому періоді є перш за все посилення дисбалансів на регіональних ринках праці через скорочення робочих місць, зростання безробіття, загострення соціальної вразливості, зниження безпеки праці і захищеності зайнятості, звуження трудового потенціалу регіонів через втрату людських ресурсів. Що ж до довготривалих викликів, то для України в цілому, як і регіонів зокрема, надважливим завданням залишається інтеграція в європейський економічний простір. Одним із напрямів реалізації цього завдання є підвищення конкурентоспроможності вітчизняного ринку праці та посилення конвергенції ринків праці України та ЄС в умовах політики євроінтеграції та нівелювання наслідків російського військового вторгнення в Україну. Причому прикордонні з ЄС регіони можуть стати драйверами цих процесів. Феномен прикордонних територій в тому, що вони утворюють формальні і неформальні транскордонні системи у сфері торгівлі, логістики, міграції, культури і в інших видах активностей. Саме на прикордонні найбільше відчутні нерівності соціально-економічного розвитку територій, і водночас процеси конвергенції можуть досягатися швидше. Збалансування нерівномірного розвитку регіонів завжди було пріоритетом державних стратегій України, однак механізми досягнення балансу різняться в залежності від чинників та умов, які впливають на формування міжрегіональних нерівностей.

6. Зниження фінансової спроможності територіальних громад та регіонів України, розширення територій, які потребують державної підтримки

На тлі війни відбулося суттєве зниження рівня фінансової спроможності територіальних громад і регіонів, що зумовлене окупацією територій та втратою майна, відтоком людського/трудоного ресурсу внаслідок масової міграції українців за кордон та в межах країни, зниженням економічної активності в країні, високою інфляцією (за даними НБУ

⁴⁰ Українські фірми в Польщі – jest ich już ponad 20 tys. Kolejne uciekają przed wojną do Polski. URL: <https://obserwatorgospodarczy.pl/2022/03/25/ukrainskie-firmy-w-polsce-jest-ich-juz-ponad-20-tys-kolejne-uciekaja-przed-wojna-do-polski/>

⁴¹ Кількість іноземних підприємств. URL: <https://stat.gov.pl/>

⁴² Кожна 20 компанія евакуйовується за кордон. Як війна вплинула на український бізнес. *Ліга бізнес*. URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/article/gosudarstvo-svoeobraznyy-koll-tsentr-kak-biznes-ubegaet-ot-voyny-na-zapad-ukrainy>

індекс споживчих цін (грудень 2022 року до грудня попереднього року) становив 26,6%⁴³), розірванням налагоджених логістичних ланцюгів та втратою експортних можливостей тощо.

Попри незначне номінальне зростання власних доходів територіальних громад в Україні (в середньому +9,5%), фактично рівень їх фінансової спроможності суттєво знизився, а приріст власних доходів з урахуванням рівня інфляції у 2022 р. порівняно з 2021 р. становив -17,0%.

В розрізі регіонів за результатами 2022 року у більшості областей України спостерігався приріст власних доходів бюджетів територіальних громад (рис. 5 (а)), крім тих, території яких окуповано або де ведуться активні бойові дії (Луганської, Донецької, Херсонської, Запорізької та Харківської). Однак, врахування індексу інфляції (рис. 5 (б)) дає змогу констатувати: фактично невеликий приріст власних доходів характерний лише для двох тиллових регіонів – Львівської і Житомирської областей. Інші «завершили» рік з від’ємним приростом власних доходів бюджетів на місцевому рівні.

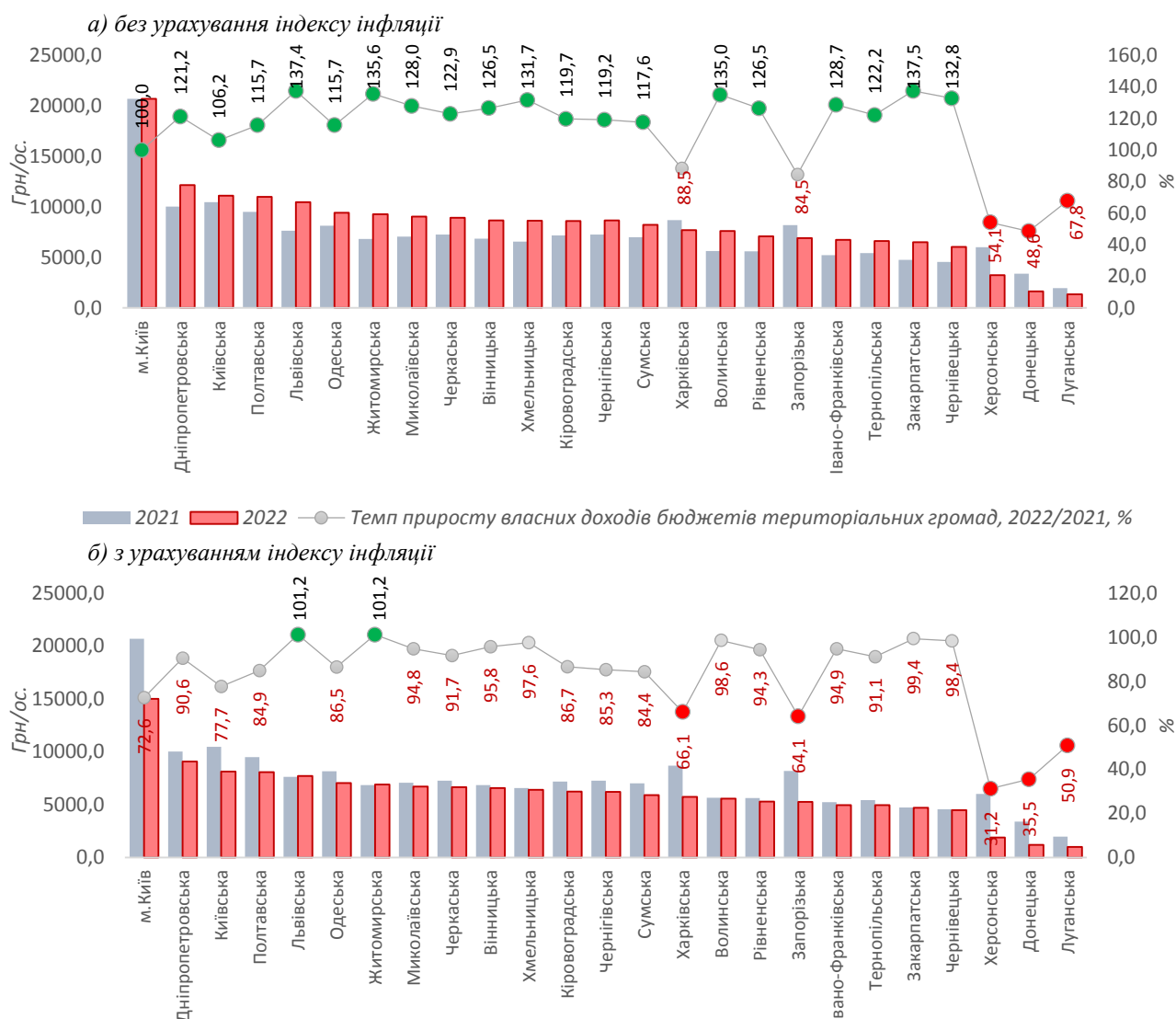

Рис. 5. Динаміка власних надходжень бюджетів територіальних громад у розрізі областей України, 2021-2022 рр.

Вплив війни, зумовлених нею наслідків та податкових новацій, запроваджених на національному рівні з метою стабілізації економічної ситуації та полегшення становища бізнесу і його підтримки спричинили зміну структури доходів місцевих бюджетів і результувалися значними недонадходженнями бюджетоформуючих податків: ПДФО, акцизного податку з пального, плати за землю та єдиного податку (рис. 6).

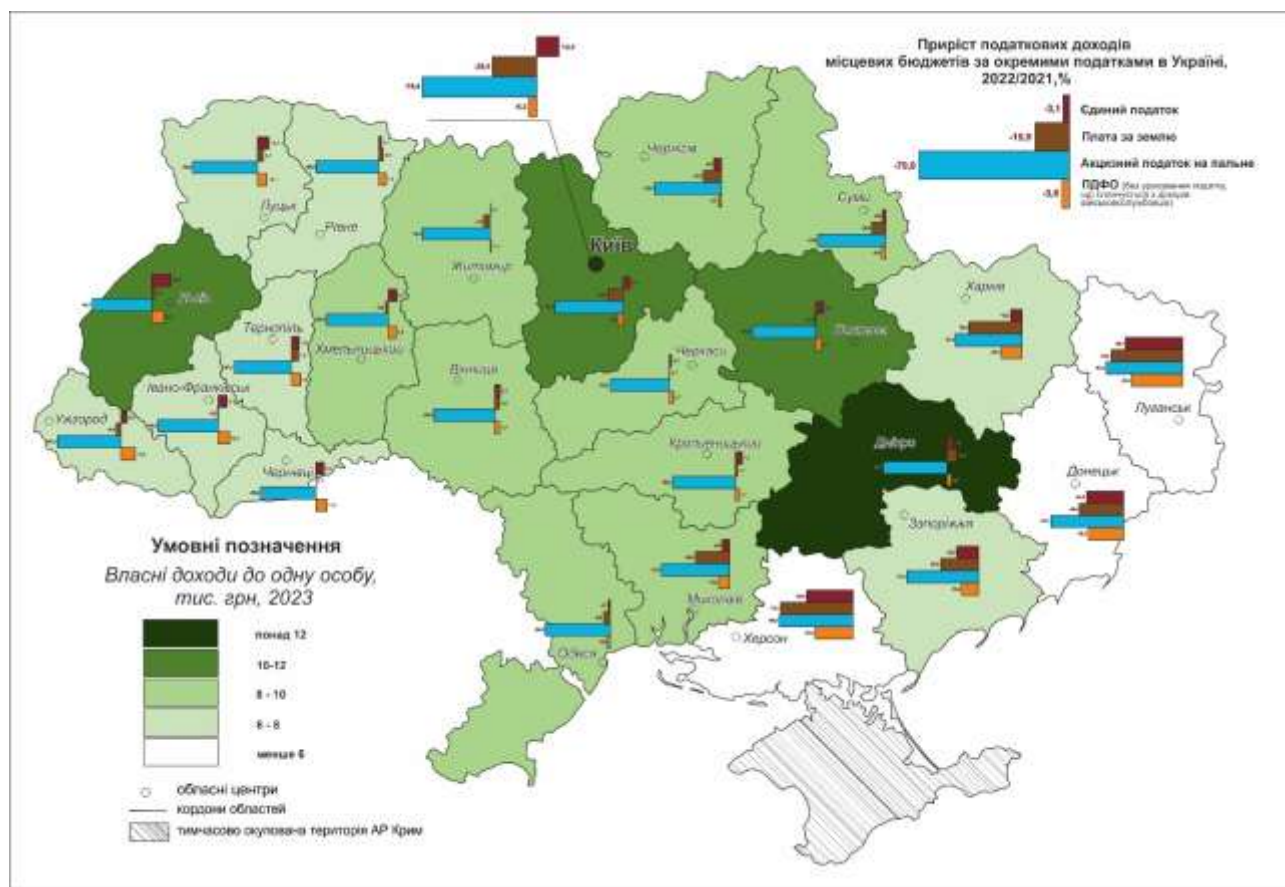

Рис. 6. Приріст податкових доходів місцевих бюджетів в регіональному розрізі, 2022 / 2021, %

Найсуттєвішими є зміни у структурі сплаченого ПДФО. В умовах падіння економічної активності та зростання ролі сектору оборони вп'ятеро зросла частка сплаченого до бюджетів податку з доходів військовослужбовців (рис. 7). В середньому по регіонах у 2022 році вона становила 27,6% ПДФО. У прифронтових регіонах (зокрема, Луганській, Миколаївській, Донецькій областях) практично досягла ½ від сплаченого ПДФО і стала основним джерелом наповнення місцевих бюджетів, забезпечивши їх виконання.

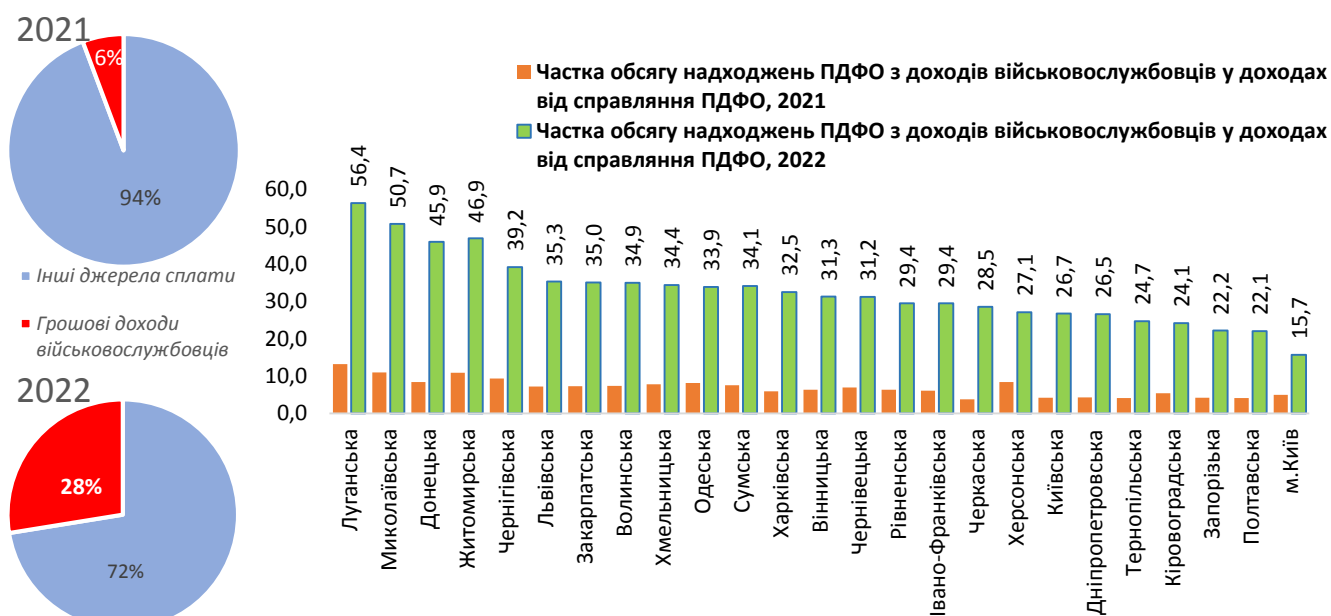

Рис. 7. Частка обсягу надходжень ПДФО з доходів військовослужбовців у доходах від справляння ПДФО, 2021-2022 рр., %

Аналізуючи тенденції сплати ПДФО без врахування податків з доходів військовослужбовців, прослідковується позитивний темп приросту надходжень податку у регіонах в тилу (рис. 8). Серед регіонів-лідерів – області Заходу України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська та інші). Така ситуація зумовлена переміщенням активів на Захід України в умовах релокації бізнесу та міграції населення (а, отже, трудових ресурсів), а також відносно швидким відновленням рівня економічної активності з боку місцевого бізнесу.

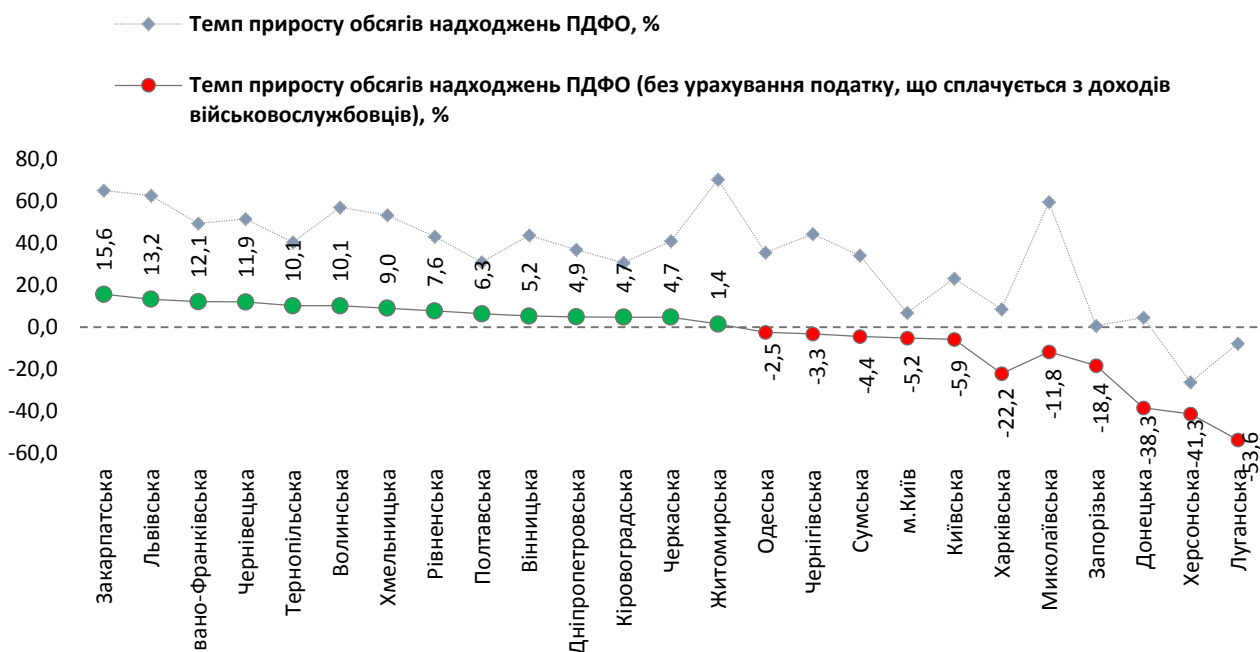

Рис. 8. Приріс обсягів надходжень ПДФО до бюджетів територіальних громад, 2022 р., %

Впродовж 2022 р. неодноразово були внесені зміни у порядок справляння **акцизного податку на пальне**. 15 березня 2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» №2120-IX, яким, з метою стабілізації вартості паливно-мастильних

матеріалів в Україні, було призначено 0% акцизу та знижено ПДВ з 20% до 7% на бензин, дизельне пальне та скраплений газ. Через пів року акцизний податок було «повернуто». Як наслідок піврічної перерви середній темп приросту надходжень акцизного податку з пального до бюджетів територіальних громад в Україні у 2022 р. становив 30,0% надходжень податку у 2021 році, а в розрізі регіонів коливався в межах 20-42%.

На відміну від акцизного податку на пальне, результати акумулювання місцевих податків (**плати за землю та єдиного податку**) до бюджетів територіальних громад у регіональному розрізі суттєво різняться. Незначне збільшення обсягів доходів за обома податками спостерігалось в усіх західних регіонах, а також Дніпропетровській, Кіровоградській та Черкаській областях. У прифронтових, окупованих та територіях, які звільнені від окупації, темп приросту від'ємний, що обумовлено, в першу чергу, наслідками війни, в другу – законодавчою реакцією на неї.

У випадку справляння плати за землю - скасуванням нарахування на період воєнного стану податку за земельні ділянки державної і комунальної власності на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, тимчасово окупованих територіях і тих, що засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди. Внаслідок цього у 2022 р. бюджети територіальних громад України недоотримали понад 5,7 млрд грн цього місцевого податку. Якщо у 2021 р. надходження від акумулювання плати за землю в середньому становили 757,9 грн/ос., то у 2022 р. – 718,1 грн/ос..

Щодо єдиного податку платникам, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, в умовах війни надано пільги та суттєво спрощено процес сплати податку. Зокрема, з 1 квітня 2022 року до кінця воєнного стану платникам 1-ї та 2-ї груп надано право не сплачувати податку, а платникам 3-ї групи можливість сплати податку за зниженою ставкою – 2%, також суттєво розширено критеріальні умови для переходу вже діючих суб'єктів господарювання на спрощену систему оподаткування. Як наслідок, багато суб'єктів господарювання обрали спрощену систему оподаткування і сплату єдиного податку замість податку на прибуток. Відповідно, приріст надходжень податку до бюджетів територіальних громад у тилових регіонах є, по-перше, результатом переходу бізнесу на спрощену систему, по-друге, свідчить про «збереження» рівня підприємницької активності мешканців на цих територіях. Серед причин: приріст людського капіталу у тилових регіонах як наслідок вимушеного переміщення у ці регіони великої кількості ВПО (серед яких потенційні підприємці), релокація підприємств, а також активізація міжнародних, національних та інших грантових програм та проєктів з підтримки підприємництва в Україні.

Сповільнення економічної активності у регіонах поблизу лінії зіткнення та її поживавлення у тилових областях, а також посилення ролі оборонної сфери зумовили **зростання диспропорцій у наповненні бюджетів територіальних громад**. В той час як фінансове становище більшості громад ускладнилося, громади, на території яких розташовані військові частини, отримали значне джерело наповнення бюджету, що посилило їхнє фінансове становище в умовах війни. Крім того, війна зумовила зміну умов розвитку економіки: міграційну кризу, зміни на ринку праці, різні темпи розвитку та різні реакції на війну в окремих секторах економіки, продовольчу та енергетичну кризи, перебудову логістичних ланцюгів та зовнішньоекономічних взаємозв'язків. В цьому контексті слід виділити специфічні чинники зниження фінансової спроможності окремих груп регіонів та громад.

Для прифронтових регіонів та громад – це, попри безпековий чинник, релокація підприємств та переміщення трудових ресурсів внаслідок вимушеного масового переміщення населення. Програмою релокації з небезпечних регіонів скористалося понад 770 підприємств, які сукупно забезпечували понад 35 тис. робочих місць⁴⁴. Відтак масове переміщення бізнесу

⁴⁴ Завдяки урядовій програмі релокації збережено понад 35 тисяч робочих місць - Тетяна Бережна. Міністерство економіки України. 25.11.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a54c8281-02fa-4ced-8b14-3a7ca772a826&title=Zavdiaki>

матиме негативний наслідок для розвитку цих регіонів у довгостроковій перспективі навіть після завершення війни та звільнення територій.

Для прикордонних громад в тилу, віддалених від лінії бойових дій, – це вилучення значної частини земель з господарського обігу, у т. ч. через забруднення вибухонебезпечними пристроями (наприклад, у Шацькій територіальній громаді Волинської області ці землі становлять близько ¼ території).

Для приморських регіонів та громад – це втрата потужного логістичного потенціалу та туризму як вагомого напрямку розвитку економіки (втрата туристичного потенціалу прослідковується у зменшенні обсягів туристичного збору в доходах бюджетів громад цих регіонів (рис. 9)). Для гірських громад Українських Карпат – це скорочення державної підтримки їх розвитку, а громад вздовж транспортних коридорів з білоруссю та рф – повна втрата логістичного потенціалу.

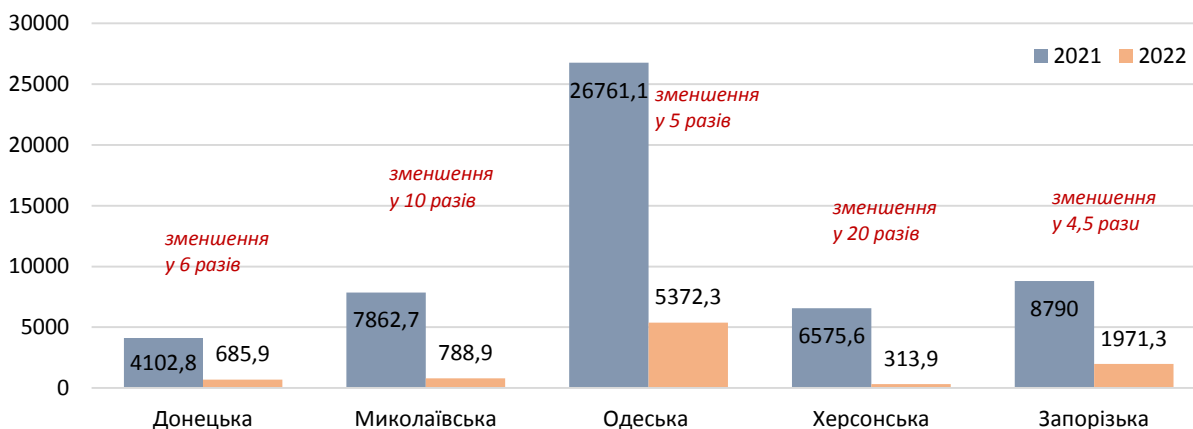

Рис. 9. Динаміка надходження туристичного збору до бюджетів територіальних громад приморських регіонів України, 2021-2022 рр., тис. грн.

Вплив війни на *сільські території*, які становлять абсолютну більшість територій в нашій країні, зумовив незворотні зміни у розвитку сільськогосподарського сектору (непридатність територій та погіршення стану ґрунтів внаслідок забруднення вибухонебезпечними предметами, підрив Каховської ГЕС та вплив цього чинника на родючість ґрунтів у південних областях) та логістиці сільськогосподарської продукції.

Загалом, в умовах, що склалися, збільшилася кількість громад, які потребують фінансової підтримки з державного бюджету. Ситуація ускладнюється зменшенням обсягів **міжбюджетних трансфертів**, переданих з державного до місцевих бюджетів. У 2022 році обсяг трансфертів суттєво скоротився – до 67,4% суми попереднього року – внаслідок зменшення кількості і обсягу надаваних субвенцій.

Щодо **базової дотації** у 2022 році з державного бюджету було передбачено 16 297 млн грн і передано до місцевих бюджетів у повному обсязі (приріст обсягів базової дотації у 2022 році порівняно з попереднім становив +3,8%); на 2023 рік розмір базової дотації суттєво збільшено – до 28 958 млн грн (+77,7). Водночас з метою вирівнювання диспропорцій у місцевих бюджетах Уряд запровадив **додаткову дотацію з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією рф**. Обсяг додаткової дотації становить 23934 млн грн, тобто дорівнює 82,6% обсягу базової дотації. А порядок її надання відбудуватиметься у два етапи:

- на першому етапі на основі врахування двох чинників: 1) кількості облікованих ВПО (що перемістилися після 24 лютого 2022 р.) станом на 1 січня 2023 р.; 2) фактичних надходжень до місцевих бюджетів ПДФО станом на 1 січня 2023 р.;

- на другому етапі вона перераховуватиметься щокварталу з урахуванням фактичних надходжень до місцевих бюджетів ПДФО.

Таким чином, при розподілі додаткової дотації буде враховано не лише зміна демографічної ситуації у громадах (частково), а й динаміка надходження основного бюджетоформуючого податку (ПДФО) і її зміна у часовому аспекті (період розрахунку становить не рік, а за другим етапом – навіть квартал).

З огляду на запровадження воєнного стану та значне зниження рівня фінансової спроможності більшості територіальних громад в Україні у 2022 році **реверсну дотацію** залишено у розпорядженні органів місцевого самоврядування. Хоча згідно річного плану обсяг реверсної дотації становив 19080,4 млн грн., його було виконано лише на 28,3% і акумульовано 5392,5 млн грн. У 2023 році, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану», перерахування реверсної дотації до державного бюджету з місцевих бюджетів територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих, не відбуватиметься.

Аналізуючи обсяги переданих на місцевий рівень **субвенцій** з державного бюджету у 2022 році, спостерігався значний від’ємний приріст порівняно з попереднім періодом, який становив -36,3%. В розрізі видів субвенцій з 36-ти видів у 2021 р. у наступному році налічувалося лише 13. При чому, якщо у 2021 р. освітня субвенція займала трохи більше ½ обсягу переданих на місцевий рівень субвенцій, то у 2022 році – 84,3%. Частку понад 5% у складі субвенцій подолали також субвенція на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану (5,3%) і субвенція на будівництво/ремонт/реконструкцію доріг місцевого та комунального значення (6,5%).

В умовах скорочення фінансової спроможності більшості громад на їх плечі ліг фінансовий тягар «співфінансування» освітніх послуг на своїй території, який щороку посилюється. У 2022 р. **освітня субвенція** була зменшена на 10% (10,8 млрд. грн). Зменшення обсягу субвенції відбулося і у 2023 р. шляхом внесення змін до формули її розподілу між місцевими бюджетами, а саме: застосування коефіцієнта 0,9 до обсягів освітньої субвенції 2021 року для усіх громад та неврахування додаткових годин навчального плану на окремі предмети, факультативи та індивідуальні заняття. Відповідно, працю педагогів у закладах освіти громади частково змушені покривати з місцевих бюджетів. Зважаючи на те, що зазвичай видатки на освіту займають найбільшу частку у загальному обсязі видатків територіальних громад (30-40%), посилення фінансової «участі» місцевих бюджетів у наданні освітніх послуг спричиняє значне навантаження на місцеві бюджети.

Водночас, на тлі зниження рівня фінансової спроможності територіальних громад та регіонів органам місцевого самоврядування запропоновано нові інструменти для збереження фінансової автономії, надання жителям адміністративних та соціальних послуг і підтримки держави в умовах активної фази війни – це передовсім можливості залучення зовнішніх фінансових ресурсів.

7. Втрата транзитного потенціалу та переорієнтація транспортно-логістичних потоків

Повномасштабна війна Росії проти України не лише суттєво змінила просторову структуру економіки України, але і зумовила процеси переорієнтації транспортно-логістичних маршрутів суб’єктів бізнесу. З цим пов’язані процеси руйнування критичної та виробничої інфраструктури; проблеми з логістикою через обмежені можливості «Укрзалізниці» і закриття портів Чорного моря (насамперед, для промислових підприємств); зростання виробничих і експортних втрат в умовах порушення воєнними діями звичних ланцюгів поставок; нестачі замовлень та попиту на товари (роботи і послуги).

Більшою мірою постраждали області південної України, де у перші місяці війни стало неможливим здійснення морських перевезень внаслідок: окупації низки морських портів, які були флагманами експорту зернових; мінування прибережної смуги; безпосередньої близькості воєнних дій; загрози піратства з боку кораблів Чорноморського флоту Російської Федерації і, відповідно, неможливості забезпечити належного рівня безпеки судноплавства та дотримання міжнародних зобов'язань. Станом на червень 2023 р.: порти мм. Маріуполя, Бердянська та Скадовська окуповані та сьогодні виконують роль російських військових баз; порт м. Херсона деокуповано, утім він знаходиться у безпосередній близькості до лінії фронту та не функціонує; порти м. Миколаїв, «Ольвія», «Південний», мм. Одеса та Чорноморськ (до серпня 2022 р. частково здійснювали обробку наявного біля причалів флоту та відвантаження залізницею та автотранспортом) працюють із мінімальною потужністю та використовуються лише для експорту українського продовольства у межах «Ініціативи з безпечного транспортування агропродукції через Чорне море» (так званої «зернової угоди»).

У перші місяці війни морський транспорт не використовувався для перевалки зернових. Відтак, експорт зернових зазнав рекордного зниження – лише 0,3 млн тон у березні 2022 р. проти 6,1 млн тон у січні 2022 р.). Починаючи з липня 2022 р. відбулася переорієнтація із перевалки вантажів морським транспортом на річкові (активізувалися перевезення у портах на річці Дунай – Рені, Ізмаїл та «Усть-Дунайськ») та залізничні перевезення, які станом на II кв. 2023 р. продовжують демонструвати нарощення обсягів перевалки, попри незначну, утім все ж активізацію (починаючи із серпня 2022 р.) морських перевезень.

Через вимкнення електропостачання, зокрема, у листопаді 2022 р. тимчасово призупиняли роботу 82% суб'єкти господарювання, а у грудні 2022 р. – 89%. Ситуацію вдалося налагодити аж у березні 2023 р. У підсумку, найвищі середні часові втрати бізнесу внаслідок вимкнення електропостачання зафіксовано в Харківській області, м. Києві та Київській області, Рівненській, Вінницькій та Сумській областях⁴⁵.

Протягом понад року війни обсяги збитків завданих об'єктам **транспортної інфраструктури** сягнув **35,7 млрд доларів США**⁴⁶, а економічні збитки від збоїв у транспорті становлять додатково 26,1 млрд. доларів США⁴⁷. За оцінками Світового банку, понад 2100 сіл, 51 містечко та 35 міст на територіях, які повернулися під контроль уряду України, зазнали порушень транспортної мережі через війну⁴⁸. Зруйновано або ушкоджено 500 км залізничного полотна, понад 25 тисяч кілометрів доріг державного та місцевого значення та 344 мости та мостові переходи⁴⁹. Понад 70% збитків припадає на регіони, де велися активні бойові дії – Донецьку, Луганську, Харківську, Сумську, Чернігівську, Херсонську та Запорізьку області. Оціночна вартість відновлення транспортної інфраструктури є найвищою з поміж інших об'єктів, які потребують відновлення чи реконструкції і становить 22% від загальних фінансових потреб на відбудову країни. Протягом 2023 року відновлювальні роботи велись у Київській (20 з 24 об'єктів) та Чернігівській (20 з 27 об'єктів) областях. Відновлено також проїзд 2 мостовими переходами у Миколаївській та Харківській областях⁵⁰.

⁴⁵ Український бізнес під час війни. Нове щомісячне опитування підприємств, квітень 2023. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NRES_April_FINAL_UA.pdf

⁴⁶ UKRAINE - Rapid Damage and Needs Assessment. : February 2022–2023. <https://reliefweb.int/attachments/cc2f558c-7681-4457-bb5c-91b07fcc9b36/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

⁴⁷ World Bank Approves Initial \$50 Million Grant to Help Repair Transport Infrastructure in Ukraine. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/10/world-bank-approves-50-million-grant-to-help-repair-transport-infrastructure-in-ukraine>

⁴⁸ World Bank Approves Initial \$50 Million Grant to Help Repair Transport Infrastructure in Ukraine. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/10/world-bank-approves-50-million-grant-to-help-repair-transport-infrastructure-in-ukraine>

⁴⁹ Звіт про прямі збитки інфраструктури URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomasshtabnoyi-viyini-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/>

⁵⁰ Supporting Ukraine's Recovery, Resilient Reconstruction and Reform. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/urtf/overviewf>

В умовах війни спостерігаємо **інтенсифікацію використання транспортної інфраструктури** тилівих регіонів, що призводить до зростання рівня зношеності залізничних колій та автомобільних доріг у цих регіонах. З огляду на тривалість процесу відновлення об'єктів транспортної інфраструктури та вимоги щодо необхідності залучення значних коштів задля відновлення транспортно-логістичного потенціалу країни – це довгострокова перспектива. Викликом сьогодення є не тільки відбудова і модернізація залізничного полотна та автомобільних доріг, а й оновлення парку транспортних засобів.

Руйнування ключових транспортно-логістичних вузлів, які сполучаються з прифронтовими районами ускладнить комунікацію з територіями, які звільнено чи буде звільнено від окупації та зумовлює зменшення транзитно-логістичного потенціалу країни щодо внутрішніх перевезень. Морська інфраструктура України включала 13 портів, а сьогодні 3 тимчасово знаходяться під російською окупацією, а саме Маріуполь, Бердянськ, Скадовськ. Внаслідок блокування шести чорноморських портів ("Південний", "Миколаїв", "Ольвія", "Чорноморськ" "Белгород-Дністровський") обмежено транзитні можливості країни у глобальних експортно-торговельних ланцюгах. Чорноморська зернова ініціатива дозволила приблизно 22 мільйонам тонн українського зерна (приблизно половину річного довоєнного чорноморського експорту зерна) перемістити через порти України з 3 серпня 2022 року по 24 лютого 2023 року⁵¹. Однак ці перевезення не є стабільними, що призводить до зменшення обсягів вантажопотоків та утворення "логістичних корків", що в сучасних реаліях лімітує експортно-імпортні можливості південно-східних регіонів та України в цілому. Так ситуація призвела до переформатування логістики та диверсифікації ланцюгів постачань, а також додаткового навантаження на сухопутні коридори, що в умовах обмеження на імпорт української агропродукції, породжуватиме нові виклики для стабілізації ринку вантажоперевезень.

Відновлення авіаційних перевезень після тривалого простою може призвести до виникнення дефіциту кадрів та витиснення українських авіаперевізників з ринку. Потребуватиме вирішення також проблема відновлення внутрішніх водних шляхів, зокрема вздовж р. Дніпро, яка є головною внутрішньою водною артерією України і, зазнала значних екологічних втрат, в тому числі і внаслідок підриву Каховської ГЕС.

В умовах переорієнтації транспортно-логістичних потоків гостро актуалізувався виклик невідповідності розвитку прикордонної інфраструктури на кордоні Україна-ЄС сучасним потребам. Блокада українських портів на Чорному морі, розірвання торговельно-економічних відносин з росією та білоруссю вплинули на логістику транспортування вантажів: у 2022 р. *частка міжнародних та транзитних перевезень сухопутним транспортом зросла на 20% (з 48% у 2021 р. до 68% у 2022 р.); значно зросла інтенсивність вантажопотоків через ділянку кордону Україна-ЄС (у 2022 р. кількість пропущених через кордон вантажних автомобілів зросла на 20,3%, вантажних вагонів – на 21,7%, вантажів – на 21,3%)* (див. рис. 10-11).

⁵¹ UKRAINE - Rapid Damage and Needs Assessment. : February 2022–2023. <https://reliefweb.int/attachments/cc2f558c-7681-4457-bb5c-91b07fcc9b36/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

Рис. 10. Динаміка пропуску через ділянку кордону Україна-ЄС вантажних автомобілів та вантажів

Рис. 11. Динаміка пропуску через ділянку кордону Україна-ЄС вантажних вагонів та вантажів

Лідерами серед прикордонних областей за обсягом міжнародних та транзитних перевезень на ділянці кордону Україна-ЄС у 2022 р. були *Закарпатська область* (через пункти пропуску на її території пропущено 37,7% всіх вантажопотоків у міжнародному сполученні та 59,4% - транзитних вантажопотоків) та *Волинська область* (31% - вантажів у міжнародному сполученні і 13,2% - транзитних вантажів). На *Львівську область* припало відповідно, 19,7% та 17,3%. Водночас у 2022 р. найбільша частка вантажівок перетнула кордон саме у *Львівській області* (35,7%); найбільша частка вантажних вагонів – у *Закарпатській області* (48,6%).

Найбільше зростання навантаження на прикордонну інфраструктуру спостерігалось на українсько-польській та українсько-румунській ділянках кордону. Збільшення кількості пропущених вантажних автомобілів у 2022 р. розподілилось за ділянками кордону у співвідношенні: 13,5:3,5:1:30,4 (відповідно українсько-польська, українсько-словацька, українсько-угорська та українсько-румунська ділянки кордону); пропущених вантажних

вагонів: 3,7:1:1,6 (відповідно українсько-польська, українсько-угорська та українсько-румунська ділянки кордону⁵²).

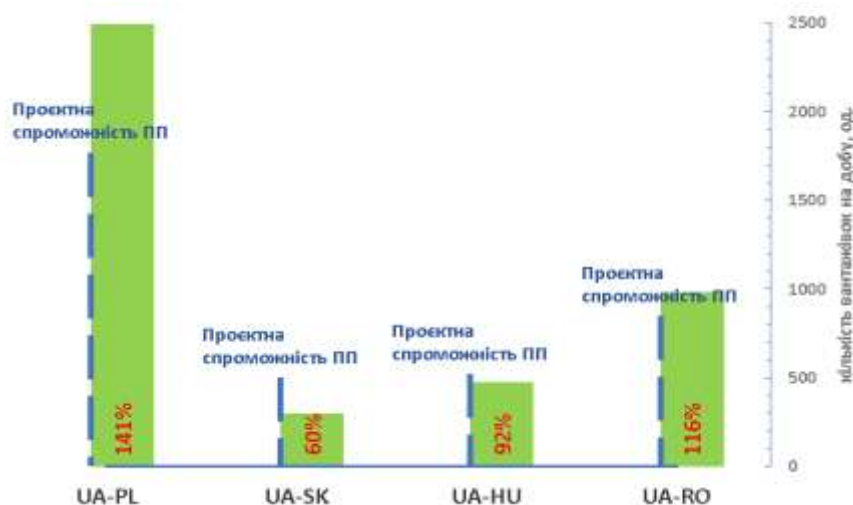

Рис. 12. Рівень завантаженості автомобільних пунктів пропуску для вантажних перевезень, %

У 2022 р. збільшення кількості перетинів через сухопутну ділянку кордону не відповідало існуючій проекційній спроможності пунктів пропуску. У розрізі регіонів найбільшою проекційною спроможністю пунктів пропуску володіє Закарпатська область (33,5% - для автомобільного сполучення, 72,4% - для залізничного сполучення). На українсько-польській ділянці кордону фактичний пропуск вантажівок перевищив проекційну спроможність пунктів пропуску⁵³ на 41%, а на українсько-румунській ділянці – на 16%. Висока інтенсивність транспортних потоків, нерівномірність потоків і недостатня пропускна спроможність призвели до утворення величезних черг перед пунктами пропуску як зі сторони України, так і зі сторони країн ЄС. Відповідно до теорії масового обслуговування (теорії черг), в реальних умовах колапс системи спостерігається при навантаженні близько 0,8-0,9.

Найбільші черги спостерігалися перед пунктами пропуску на українсько-польській (зокрема, ПП «Ягодин – Дорогуськ»), українсько-румунській (ПП «Порубне – Сірет» та «Орлівка – Ісакача») та українсько-словацькій (ПП «Чоп (Тиса) – Захонь») ділянках кордону. В умовах зростання вантажопотоків вони перерозподіляються переважно між найбільшими пунктами пропуску. Тому у першу чергу потрібно розвивати пропускну спроможність прикордонної інфраструктури саме довкола цих пунктів пропуску. Пропускна здатність пунктів пропуску повинна більш ніж на 20% перевищувати показник інтенсивності вантажопотоків.

Станом на 2022 р. залізничні пункти пропуску для вантажних перевезень за винятком українсько-польської ділянки кордону, були завантажені на 22-35% пропускної здатності (див. рис. 13). Утворення черг перед ними відбувалося насамперед через відсутність достатніх потужностей для складування та перевантаження на території України, техніко-технологічні відмінності між країнами залізничних перевезень вантажів і можливості сусідньої країни перевезти певний обсяг вантажу в заданому напрямку.

⁵² Кількість пропущених вантажних вагонів через українсько-словацьку ділянку кордону у 2022 р. зменшилась на 8%, насамперед за рахунок транзиту вантажів

⁵³ Виходячи з даних стосовно проекційної спроможності пунктів пропуску, розміщених на сайті Державної митної служби <https://map.customs.gov.ua/?locationTypes=1#712>

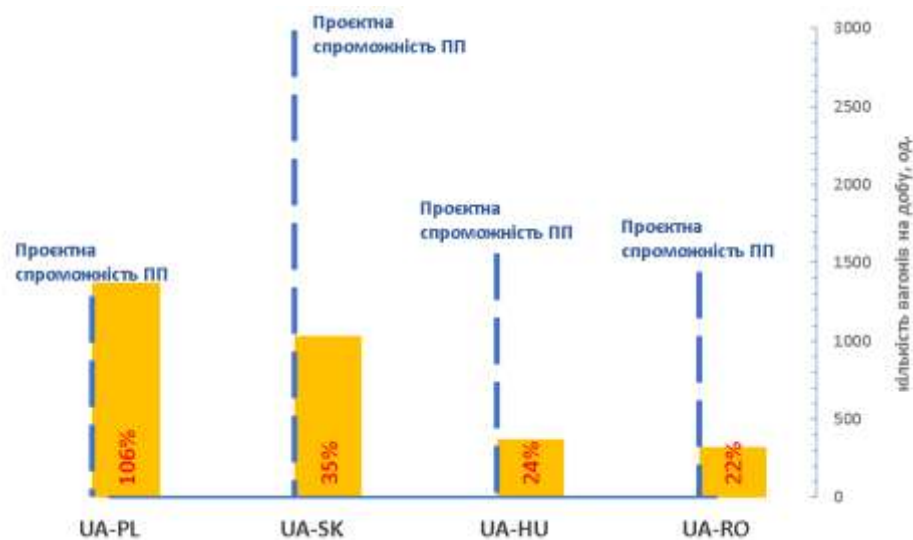

Рис. 12. Рівень завантаженості залізничних пунктів пропуску для вантажних перевезень, %

В умовах подальшого збільшення обсягів вантажоперевезень на ділянці кордону Україна-ЄС наявна *потужність функціонуючих на сьогодні перевантажувальних терміналів та складувальних майданчиків є вкрай низькою*. Особливо це стосується контейнерних терміналів. У регіональному розрізі найбільше контейнерних терміналів функціонує на території Одеської області. На території Київської області створено три контейнерних термінали, а у Дніпропетровській, Львівській та Харківській областях – по 2 термінали. Планування розвитку потужностей має враховувати існуючі тенденції щодо обсягів, маршрутів і видів перевезень вантажів, перспективи вантажопотоків, поглиблення співробітництва України з країнами-членами ЄС, формування нових торговельних коридорів тощо.

Україна значно відстає від країн ЄС за показниками щільності автомобільних доріг та часткою швидкісних доріг. У 1,5-2,5 рази нижчою є і щільність залізничних колій в Україні порівняно з сусідніми країнами ЄС. Частка електрифікованих колій складає 47%. Протягом 2013-2020 рр. *довжина доріг, їх щільність та середній показник категорійності доріг залишилися практично незмінними для прикордонних областей Західного регіону України*. Найнижчим є середній показник категорійності у Закарпатській та Чернівецькій областях, на рівні IV категорії. Станом на 2020 р. лише у Львівській (3,64) та Волинській (3,69) областях середній показник категорійності є дещо вищим, ніж середній по Україні (3,71).

Низька пропускна спроможність транспортних мереж є стримуючим фактором щодо збільшення обсягів вантажоперевезень на ділянці кордону Україна-ЄС. У 10 із 12 автомобільних пунктів пропуску для вантажних перевезень з українського боку кордону примикає дорога міжнародного значення, 8 з яких є частиною європейських маршрутів. *Водночас показник категорійності цих доріг міжнародного значення є вкрай низьким*. На сьогодні лише зі сторони Польщі до ПП «Краківець-Корчова» примикає автострада А4. Планується продовження швидкісної дороги D1 до ПП «Ужгород-Вишне Немецьке».

Територією прикордонних областей проходять *чотири міжнародні транспортні коридори* (Критський III, Критський V, Балтійське море-Чорне море, Європа-Азія). Крім того *чотири TEN-T коридори теж проходять їх територією*. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) розпочав дослідження з метою вивчення найкращих можливих зв'язків між країнами Центральної Азії та європейською мережею TEN-T. Метою є визначення найбільш зручних *альтернатив північній гілці Нового шовкового шляху, яка проходить територією країни-агресора*. Найбільш ймовірною його альтернативою стане *Середній коридор* (через Казахстан, Азербайджан і Грузію). На думку аналітиків ЄБРР, початкові інвестиції у середній коридор мають сягнути принаймні 3,5 млрд євро. 31 березня

2022 року Грузія, Азербайджан, Туреччина та Казахстан підписали чотиристоронню заяву про розвиток "Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту" (ТМТМ), спрямовану на зміцнення співпраці та збільшення транзитного потенціалу країн вздовж коридору. У перспективі СП надаватиме високоякісні інтермодальні транспортні та логістичні послуги, гармонізуватиме транскордонні ставки та впровадить єдину ІТ-платформу для повної автоматизації послуг з перевезення вантажів з Китаю до Туреччини та порти Чорного моря. Відтак *Україна повинна не лише активно долучатись до нових ініціатив щодо розвитку МТК, але й самій ініціювати створення нових партнерств на важливому торговельному шляху Європа-Кавказ-Азія.*

Доповідь підготували:

розділ 1 – д.е.н., проф. Іщук С.О., к.е.н., с.н.с. Созанський Л.Й.,

розділ 2 – д.е.н., проф. Мельник М.І.,

розділ 3 – к.е.н., с.н.с. Залуцький І.Р.,

розділ 4 – д.е.н., проф. Іщук С.О., к.е.н., с.н.с. Созанський Л.Й.,

розділ 5 – д.е.н., проф. Васильців Т.Г. д.е.н., проф. Мульська О.М., к.е.н., с.н.с. Левицька О.О.

розділ 6 – д.е.н., проф. Сторонянська І.З., к.е.н., с.н.с. Патицька Х.М.,

розділ 7 – д.е.н., с.н.с. Притула Х.М., д.е.н., проф. Шульц С.Л.